

Γεωγραφίες

Αρ. 29 (2017)

Γεωγραφίες, Τεύχος 29, 2017

**ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ
ΑΝΑΠΤΥΞΗ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΗΣ
ΜΟΝΑΔΑΣ COSTA NAVARINO ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗ
ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΠΥΛΟΥ**

Διονυσία Μαρκοπούλου

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΗΣ ΜΟΝΑΔΑΣ COSTA NAVARINO ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΠΥΛΟΥ

Διονυσία Μαρκοπούλου¹

Περίληψη

Το αντικείμενο μελέτης αναφέρεται στην δημιουργία του έργου της Περιοχής Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης (Π.Ο.Τ.Α.) Μεσσηνίας, Costa Navarino όπως είναι η εμπορική του ονομασία, και συγκεκριμένα της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού. Σκοπός της εργασίας ήταν να διερευνήσει τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις μεγάλες τουριστικές επενδύσεις, το περιβάλλον και την τοπική ανάπτυξη εξετάζοντας τη γνώμη της τοπικής κοινωνίας μέσω δειγματοληπτικής έρευνας με ερωτηματολόγια, καθώς και δευτερογενή στοιχεία.

Από τα ευρήματα της έρευνας πεδίου διακρίνεται πως η πάγια τοποθέτηση των υπευθύνων της επιχείρησης περί καθολικής αποδοχής από την τοπική κοινωνία, δεν συνάδει με τους προβληματισμούς και τις αμφιβολίες των κατοίκων σχετικά με την εγκατάσταση και λειτουργία της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού, σε ζητήματα περιβάλλοντος και σε κοινωνικά - οικονομικά οφέλη της περιοχής. Μέσα από τη μελέτη δευτερογενών στοιχείων διαπιστώσαμε πολλές ασυνέπειες και προνομιακές νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούν τη συγκεκριμένη επιχειρηματική επένδυση.

Η εφαρμογή σύγχρονων μεθόδων χωρικής ανάλυσης και χαρτογράφησης στη μέθοδο έρευνας “Πολυσταδιακή τυχαία δειγματοληψία (Multistage random sampling)”, κάνοντας χρήση των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών (GIS), βοήθησε ουσιαστικά στην αυτοματοποίηση των διαδικασιών και εξασφάλισε την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, καθώς και την δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων για τη συγκεκριμένη έρευνα.

Tourism, environment and local development. The case study of Costa Navarino hotel in the wider region of Pylos

Markopoulou, Dionysia¹

Abstract

The subject of the study is about the development of the first and only Integrated Resorts in Greece, in Messinia prefecture, commercially known by the name Costa Navarino. The purpose of this paper was to study the relationship between large tourism investments, the environment and local development by examining the opinion of the local community through sample survey questionnaires as well as secondary data.

The results of the field research, evident that the main argument of the people in charge about total acceptance of this investment and total support from the local community, doesn't really match with the concerns and doubts expressed by the locals about the establishment and operation of Costa Navarino in Romanos area, as far as environmental issues and social-economic benefits for the local community are concerned. Through the study of secondary data, it turned out many consequences provisions for the specific business investment.

The application of contemporary methods of spatial analysis and cartography, in the «Multistage random sampling» method, using Geographical Information Systems (GIS), substantially helped in process automation and also ensured the representativity of the sample, as well as the generalization of the results, within the context of this social research.

1. Περιβαλλοντολόγος Χαρτογράφος, Email:markopoulou.d@gmail.com

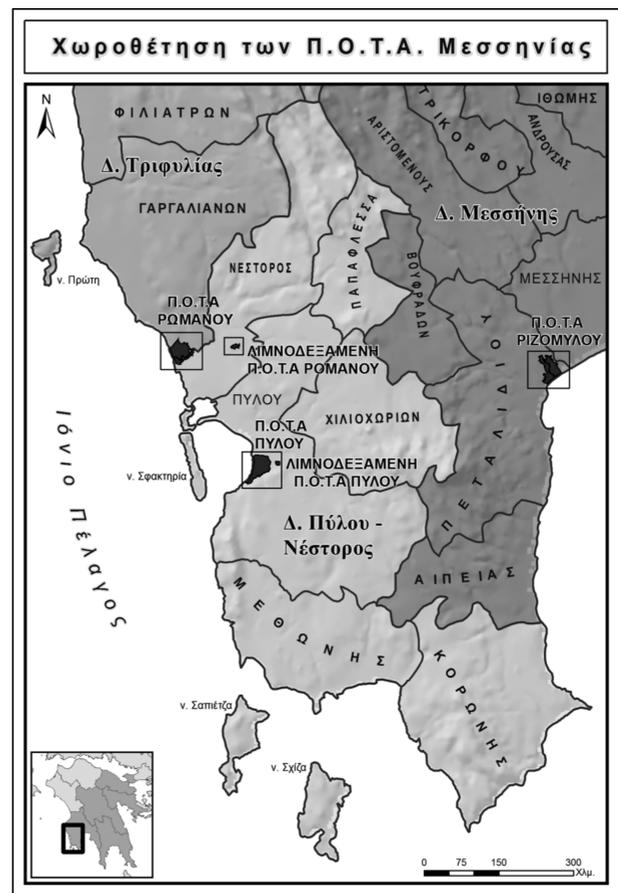
1. Εισαγωγή

Οι τελευταίες δεκαετίες χαρακτηρίζονται από μια σημαντική αύξηση του τουρισμού και παράλληλα από την ανάπτυξη ενός αντίστοιχου επιστημονικού λόγου που ερευνά τα χαρακτηριστικά και τη δυναμική αυτού του φαινομένου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτά ο τρόπος που αναπτύσσεται ο τουρισμός, η συμβολή του στην τοπική ανάπτυξη και οι επιπτώσεις του στο φυσικό και δομημένο περιβάλλον, στην κοινωνία και στον πολιτισμό.

Η παρούσα εργασία αφορά το τρίπτυχο “τουρισμός – περιβάλλον – τοπική ανάπτυξη”, τρεις συνιστώσες άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους, που η ισόρροπη σχέση τους αποτελεί συνθήκη για την περαιτέρω ανάπτυξη μιας περιοχής. Το αντικείμενο μελέτης αναφέρεται στην ευρύτερη περιοχή της Πύλου Μεσσηνίας και στην κριτική παρουσίαση και έργου της Περιοχής Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης (Π.Ο.Τ.Α.) Μεσσηνίας και συγκεκριμένα της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού που ξεκίνησε την λειτουργία στις 20 Μαΐου του 2010.

Η Περιοχή Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης του νομού Μεσσηνίας, Costa Navarino όπως είναι η εμπορική της ονομασία, χαρακτηρίστηκε και οροθετήθηκε στις γεωγραφικές περιοχές Ρωμανού, Πύλου και Ριζόμυλου των αντίστοιχων δήμων Γαργαλιάνων και Νέστορος, Πύλου και Πεταλιδίου κατ’ εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 29 του ν. 2545/1997, με την Απόφαση με αριθμ. 24069/3871/19-10-2001 των Υπουργών Εθνικής Οικονομίας, Ανάπτυξης και Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων (ΦΕΚ 887/22-10-2001 τεύχος Δ’). Φορέας ίδρυσης και εκμετάλλευσης της Π.Ο.Τ.Α. ορίστηκε με την ως άνω Κ.Υ.Α. η εταιρία «Τ.Ε.ΜΕΣ Α.Ε.».

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να διερευνήσει τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις μεγάλες τουριστικές επενδύσεις, το περιβάλλον και την τοπική ανάπτυξη. Για το λόγο αυτό πραγματοποιήθηκε δειγματοληπτική έρευνα, για να διερευνηθεί η γνώμη που έχει η τοπική κοινωνία για το συγκεκριμένο είδος τουριστικής ανάπτυξης. Για την επιλογή του δείγματος εφαρμόστηκε η μέθοδος της τυχαίας δειγματοληψίας κάνοντας χρήση των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών (G.I.S.). Επιπλέον, η επισκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, καθώς και η εξέταση δευτερογενών στοιχείων (όπως η υδρολογική μελέτη και η

Χάρτης 1: Χωροθέτηση των Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας (ιδία επεξεργασία).

Μ.Π.Ε.), συνέβαλαν στην ενημέρωσή μας για το υπό μελέτη θέμα και μας υπέδειξαν πτυχές που επιδέχονται περαιτέρω διερεύνηση.

Η εργασία αυτή διαρθρώνεται ως εξής: στην αρχή γίνεται βιβλιογραφική ανασκόπηση για τα θέματα που εξετάζονται και συγκεκριμένα για τον τουρισμό και τις κοινωνικές συγκρούσεις σε θέματα τοπικής ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος. Στη συνέχεια παρουσιάζεται το νομικό καθεστώς της Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας, ακολουθεί η ανάλυση της μεθοδολογίας έρευνας και τα αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας. Τέλος, σε συνάρτηση με την εξέταση δευτερογενών στοιχείων, η εργασία καταλήγει σε μια συμπερασματική συζήτηση.

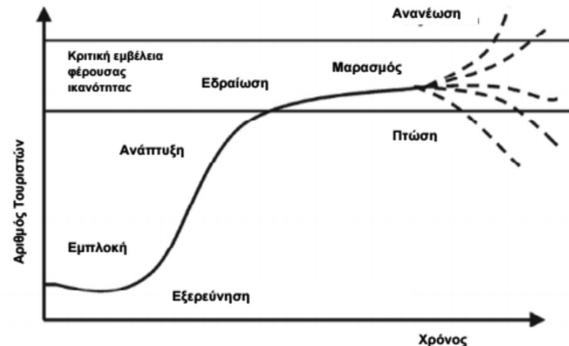
2. Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Η νέα τάση στον τουρισμό

Ο σύγχρονος τουρισμός θεωρείται ένα πολυσχιδές κοινωνικό φαινόμενο, οι διαπλοκές της ανάπτυξής του οποίου επηρεάζουν την κοινωνία, την οικονομία, τον πολιτισμό και το περιβάλλον σε πάρα πολλές χώρες του κόσμου (Lickorish and Jenkins, 2004). Έτσι, συχνά η τουριστική βιομηχανία χαρακτηρίζεται ως νόμισμα με δύο όψεις. Από τη μία, συμβάλει στην οικονομική άνθιση μιας περιοχής¹ δημιουργώντας θέσεις εργασίας και εισροή συναλλάγματος, ενώ από την άλλη, είναι παράγοντας περιβαλλοντικών και κοινωνικών επιβαρύνσεων που συχνά εμποδίζουν την ομαλή λειτουργία της τοπικής κοινωνίας και του τοπικού τουρισμού. Παραδείγματα από την παγκόσμια πραγματικότητα δείχνουν ότι η άκρατη, η ασχεδίαστη ή η λανθασμένη ανάπτυξη του τουρισμού επιφέρει, βραχυπρόθεσμα, γρήγορα οικονομικά οφέλη καταλήγοντας ωστόσο, μακροπρόθεσμα, σε χαμηλής ποιότητας τουριστική δραστηριότητα (Αβδελλή, 2005).

Πολλοί ερευνητές (Butler 1980, Defert 1954, Douglas 1997, Gilbert 1939 Russell & Faulkner 1998) προσπάθησαν να προσδιορίσουν τα στάδια της τουριστικής ανάπτυξης ενός προορισμού χρησιμοποιώντας ως εργαλείο την έννοια του κύκλου ζωής. Η ιδέα του κύκλου ζωής ενός τουριστικού προορισμού εμφανίστηκε στην τουριστική βιομηχανία πριν από 65 περίπου χρόνια. Ο Butler (1980) παρουσίασε ένα γενικευμένο μοντέλο υποθετικής εξέλιξης μιας τουριστικής περιοχής. Το μοντέλο του Butler δείχνει ότι η εξέλιξη των τουριστικών αφίξεων σ' ένα τουριστικό προορισμό ακολουθεί μια εξέλιξη έξι σταδίων. Αυτά τα στάδια είναι τα εξής: Εξερεύνηση (exploration), Εμπλοκή (involvement), Ανάπτυξη (development), Εδραίωση (consolidation), Μαρασμός (stagnation), Πτώση (decline) ή Αναζωογόνηση. Αναλυτικότερα η πρώτη φάση αφορά τη διερεύνηση δυνατοτήτων τουριστικής ανάπτυξης, η δεύτερη φάση την εμπλοκή, η τρίτη φάση τη γρήγορη ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού, η τέταρτη την παγίωση του τουριστικού τόπου, η πέμπτη τη σταθερότητα αφίξεων και την εμφάνιση των πρώτων αρνητικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων, και η τελευταία φάση τη μείωση των αφίξεων και την απαξίωση του τόπου. Εναλλακτικά, το παραθεριστικό κέντρο μπορεί να εισέλθει στη φάση της Αναζωογόνη-

σης (Rejuvenation), μέσω της ανάπτυξης τεχνητών θελγήτρων και την εκμετάλλευση πρώην αναξιοποίητων πόρων.

Εικόνα 1: Ο κύκλος ζωής ενός τουριστικού προορισμού, πηγή: Butler, 1980.

Παρά τις διαφωνίες για τη χρήση του μοντέλου του Butler ως του πιο επεξηγηματικού για την εξέλιξη ενός τουριστικού προορισμού, πολλοί ερευνητές συμφωνούν με τα περισσότερα στάδια (εάν όχι με όλα), παρ' όλο που μερικοί προτείνουν ορισμένες τροποποιήσεις (Agarwal, 1997, Prideaux, 2000).

Αρκετοί διεθνείς οργανισμοί σχετικοί με τον τουρισμό, το περιβάλλον και τον πολιτισμό (Π.Ο.Τ., UNEP, UNESCO, κ.λπ.) προτείνουν ως διέξοδο από τα παραπάνω προβλήματα, κάθε είδους τουριστική δραστηριότητα να σχεδιάζεται, να διευθύνεται και να αναπτύσσεται, ώστε (Τσάρτας, 2004):

- Να είναι περιβαλλοντικά ανεκτή σε βάθος χρόνου
- Να αποφέρει βιώσιμα οικονομικά οφέλη στις περιοχές που αναπτύσσεται
- Να είναι ηθικά και κοινωνικά σύμφωνη με τις τοπικές κοινωνίες και
- Να εξασφαλίζει την διατήρηση του φυσικού και πολιτιστικού κεφαλαίου για τις μελλοντικές γενιές.

Τα τελευταία 25 χρόνια παρατηρείται μια τάση δημιουργίας νέων τουριστικών προτύπων, κυρίως λόγω της έντονης αμφισβήτησης του προτύπου του οργανωμένου τουρισμού από πάρα πολλούς ερευνητές σε σχέση με τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Τα πρότυπα αυτά αρχικά αποτελούν εξειδικεύσεις των κυρίαρχων παλαιότερων, αλλά σταδιακά λειτουργούν ως αυτοδύναμα πρότυπα στις τουριστικές χώρες. Τέτοια είναι τα πρότυπα τουρισμού σε θύλακες, καθώς και

αυτό του αειφορικού τουρισμού, τα οποία προέκυψαν αρχικά ως μια εξειδίκευση των προτύπων του οργανωμένου μαζικού τουρισμού διακοπών και του προτύπου του παραθερισμού.

Ο τόπος της τουριστικής εμπειρίας και η χωροταξική οργάνωση των νέων μονάδων έχουν προφανώς καθοριστικό ρόλο. Όπως επισημαίνουν οι Κοκκώσης και Τσάρτας (2001), παρατηρείται κάποια μεταστροφή των προτιμήσεων των τουριστών και αντίστοιχη της προσφοράς των τουριστικών υπηρεσιών προς πιο ανεξάρτητες μορφές, προσαρμοσμένες στα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα του κάθε τουρίστα για επαφή με το φυσικό περιβάλλον, αναζήτηση πολιτισμικών δραστηριοτήτων, συμμετοχή σε επιστημονικές και άλλες εκδηλώσεις, αναζήτηση εναλλακτικών τρόπων ζωής και διάφορες άλλες ειδικές μορφές.

Διεθνώς λοιπόν, οι μεγάλες τουριστικές επενδύσεις μετά το 1990, ισχυρίζονται ότι δίνουν μεγάλη προσοχή στη διαφύλαξη της ποιότητας (περιβαλλοντικής, αισθητικής και κοινωνικής) των τόπων όπου θα δημιουργηθούν, είναι μεγάλες σε κλίμακα (αριθμό δωματίων, πολυμορφία παρεχόμενων εξυπηρετήσεων), είναι πολυτελείς και προσπαθούν να έχουν πελατεία όλο το χρόνο. Έτσι ο μαζικός τουρισμός και τα πακέτα του “all inclusive” προσαρμόζονται στην νέα τάση και εμπλουτίζονται με μια σειρά από δραστηριότητες και επιλογές. Τα τουριστικά ξενοδοχειακά συγκροτήματα μετατρέπονται σταδιακά σε “τουριστικά χωριά”, με μεγάλες εκτάσεις που περιλαμβάνουν γήπεδα γκολφ, γήπεδα τένις, πισίνες, συνεδριακά κέντρα, μαρίνες, καθώς και παραθεριστικές κατοικίες για αγορά ή ενοικίαση, δεδομένα που διευρύνουν τη χρονική λειτουργία των μονάδων και προσελκύουν υψηλότερα εισοδήματα.

Οι νέες επενδύσεις λοιπόν, «έπρεπε» να ξεφύγουν από τους απαξιωμένους προορισμούς της Ισπανίας, της Νότιας Γαλλίας και της Ιταλίας, και να βρουν μεγάλες εκτάσεις με αναξιοποίητο από τον τουρισμό περιβάλλον αλλά ταυτόχρονα με καλή προσβασιμότητα. Όπως αναφέρουν οι Κοκκώσης και Τσάρτας (2001), οι περιοχές που κατά κύριο λόγο υιοθετούν αυτό το πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης είναι περιοχές με πλούσιους περιβαλλοντικούς και πολιτισμικούς πόρους, που σταδιακά μετατρέπονται σε προορισμούς με συγκεκριμένη διαφημιστική εικόνα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Με αυτά τα δεδομένα, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται πολύ έντονο τουριστικό επενδυτικό ενδιαφέ-

ρον για την Ελλάδα από εταιρείες που θέλουν να ανοίξουν τις επενδυτικές τους βλέψεις σε καινούργιες αγορές και από tour operators που αναζητούν συνεχώς νέους προορισμούς για την προώθηση του προϊόντος τους². Ο στόχος των εταιρειών είναι η «συνολική εμπειρία» να παραμένει εντός του συγκροτήματος και να περιορίζονται στο ελάχιστο οι διαρροές κερδών εκτός, στοιχείο που διασφαλίζει η μεγάλη έκταση και η πολλαπλότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών.

Ένα θεσμικό εργαλείο ανάπτυξης σύνθετων τουριστικών συγκροτημάτων που εισήχθη ως έννοια στην χώρα μας το 1997, είναι οι Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης. Η περίπτωση του Costa Navarino, δηλαδή της Περιοχής Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης που λειτουργεί στη Μεσσηνία, αποτελεί την πρώτη και μοναδική επένδυση αυτού του είδους στην Ελλάδα.

Οι περιοχές αυτές έχουν αιχμές τα γήπεδα γκολφ, τον οικιστικό-παραθεριστικό τουρισμό, καθώς και συμπληρωματικές υπηρεσίες, όπως συνεδριακά και ιατρικά κέντρα, αθλητικές δραστηριότητες, θαλασσοθεραπείες και άλλα. Η νέα τάση επενδύσεων δεν προσεγγίζει πλέον τον τουρισμό ως «προϊόν» ή ως «υπηρεσία», αλλά ως «συνολική εμπειρία» για τον τουρίστα-καταναλωτή (Μελισσοργός, 2008).

Διεθνώς, οι Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης έχουν αυξηθεί ραγδαία τις τελευταίες δύο δεκαετίες ως αντίδραση στην ανάπτυξη παραλιακών θερέτρων χωρίς τον απαραίτητο προηγούμενο προγραμματισμό (Stanton and Alislabie 1992, Wong 1998).

Για τον ίδιο λόγο, συχνά εφαρμόζονται από τις περισσότερες κυβερνήσεις ως ένα μέσο, για να αποφευχθούν οι αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού που αποδίδονται στην απροσχεδιαστή ανάπτυξη. Επιπλέον πολλές κυβερνήσεις έχουν ενθαρρύνει την ολοκληρωμένη λύση στην προσπάθεια βελτίωσης της ευημερίας του τοπικού πληθυσμού, με τη δημιουργία θέσεων εργασίας και αύξησης του εισοδήματος (Anthony 1997, Smith 1991). Εντούτοις, στην κοινή πρακτική αναφέρεται, ότι οι επενδύσεις αυτές έχουν μικρή συνεισφορά στην τοπική ανάπτυξη διότι λόγω του μεγάλου μεγέθους δημιουργούν μικρές διασυνδέσεις σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο και μικρό αριθμό θέσεων εργασίας εκτός των ορίων της επένδυσης (Wong 1998, Andriotis, 2002, Warken, Bradley and Guilding 2005).

Επιπλέον, παρατηρείται η ευρύτερη περιοχή να χαρακτηρίζεται από ασυγκράτητη ανάπτυξη, με πολλές όμως ερευνητικές εκθέσεις να συγκλίνουν σε σημαντικές αρνητικές περιβαλλοντικές³ (Selwyn 2001, Stonich 1998, van der Duim and Caalders, 2002, Chan and Lam 2002, EC 2000, Ioannides and Holcomb, 2003) και κοινωνικές επιπτώσεις (Andriotis 2003, Freitag 1994, Mbaiwa 2003, Mbaiwa 2005) που παρουσιάζουν όλα τα άλλα θέρετρα μαζικού τουρισμού. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι οι παραπάνω έρευνες πραγματοποιήθηκαν μετά την κατασκευή των έργων, εφόσον δεν ήταν δυνατή η εκτίμηση των επιπτώσεων κατά την κατασκευή αυτών, εφόσον δεν επιτρεπόταν η πρόσβαση.

Κοινωνικές συγκρούσεις

Η αμφίπλευρη σχέση ανθρώπου και φύσης και η αλληλεξάρτηση του φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, έχει αναγνωριστεί πια στις μέρες μας και η προστασία του περιβάλλοντος, αποτελεί από τις μεγαλύτερες προκλήσεις, που καλείται να αντιμετωπίσει σήμερα η ανθρωπότητα. Θέματα που μέχρι πρότινος θεωρούνταν ανεξάρτητα από την κατάσταση του περιβάλλοντος, πλέον έχουν αναγνωριστεί ότι συσχετίζονται στενά με το περιβάλλον. Η ανθρώπινη υγεία, η οικονομία, η κοινωνική δικαιοσύνη, η φτώχεια και η εθνική ασφάλεια είναι τομείς με σοβαρές περιβαλλοντικές επιπτώσεις, των οποίων το μέγεθος πολλές φορές παραβλέπεται (Lubchenco, 1998).

Μιλώντας για το περιβάλλον και μάλιστα για την προστασία του, αυτό σημαίνει πολυφωνία και ποικιλία. Η προστασία του περιβάλλοντος μπορεί να βρίσκει κάποιους σύμφωνους έως και ένθερμους υποστηρικτές, ενώ άλλους αντίθετους, έντονα διαφωνούντες ή απλά αδιάφορους.

Σύμφωνα με την Κούση (1999) οι μεγάλοι πρωταγωνιστές των περιβαλλοντικών πολιτικών και συγκρούσεων στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες αντιμετωπίζονται για τη χρήση των φυσικών πόρων (Schnaiberg 1994 στο Kousis, 2001). Έτσι, ομάδες που ενδιαφέρονται για τη χρηστική αξία των τοπικών οικοσυστημάτων, όπως οι κάτοικοι ή οι περιβαλλοντικές οργανώσεις, έρχονται σε σύγκρουση με τις ομάδες εκείνες που ενδιαφέρονται περισσότερο για την ανταλλακτική αξία των οικοσυστημάτων, όπως οι απασχολούμενοι στον

τουριστικό και τον μεταποιητικό τομέα ή το Κράτος (Kousis, 2001).

Είναι φανερό ότι το συμφέρον του καθενός (οικονομικό ή άλλο) καθοδηγεί και τη στάση του. Ειδικότερα, σε περιπτώσεις όπου διακυβεύονται μεγάλα οικονομικά συμφέροντα, υπάρχουν επιπτώσεις στην απασχόληση και άλλες οικονομικές δραστηριότητες της περιοχής και επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό η «εικόνα» της περιοχής προς το εξωτερικό περιβάλλον, η κατάσταση είναι αρκετά περίπλοκη.

Τέτοιες κοινωνικές συγκρούσεις, πρέπει να αναμένονται στο βαθμό που κάθε πρόγραμμα περιφερειακής ανάπτυξης, είναι βασικά μια πολιτική διαδικασία, δηλαδή αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της κοινωνικής πρακτικής (Βαΐου και Χατζημιχάλης, 1979).

Παρόλο που ορισμένες κοινωνιολογικές κυρίως προσεγγίσεις δείχνουν ότι οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις από τις τουριστικές δραστηριότητες γίνονται από νωρίς αντιληπτές από τις τοπικές κοινωνίες και αξιολογούνται ως αρνητικές, παρόλα αυτά οι αντιδράσεις δεν είναι συχνές (Tsartas 1992 και Τσάρτας 2003α στο Μελισσουργός, 2008). Η εμφάνιση κοινωνικής κινητοποίησης ή άλλης συλλογικής δράσης ενάντια στον τουρισμό δεν αποτελεί συνηθισμένο φαινόμενο στον τουριστικά ανεπτυγμένο Ευρωπαϊκό Νότο παρόλη την εξειδίκευση της μακροπεριφέρειας αλλά και το μέγεθος των περιβαλλοντικών προβλημάτων (Kousis, 2000). Αυτό οφείλεται στα χαρακτηριστικά της τουριστικής ανάπτυξης και την εξάρτηση της τοπικής απασχόλησης και επιχειρηματικότητας από τον τουρισμό σε πολλές περιοχές⁴.

Βέβαια, κάποιοι υποστηρίζουν ότι μακροπρόθεσμα τα ίδια αυτά οικονομικά συμφέροντα θα οδηγήσουν στην ανάγκη για βιώσιμη ανάπτυξη και περιβαλλοντική προστασία, καθώς η εξάρτηση από τομείς όπως ο τουρισμός θα κάνει τις τοπικές κοινωνίες να συνειδητοποιήσουν ότι εξαρτώνται άμεσα από την ποιότητα του περιβάλλοντός τους (Kousis 2000:470).

Εύλογη, βέβαια, είναι η απορία αν κινητοποιήσεις τέτοιου χαρακτήρα είναι εύκολο να εμφανιστούν στην Ελλάδα, δεδομένου του ότι οι άνθρωποι ακόμη δεν έχουν τόσο αναπτυγμένη περιβαλλοντική συνείδηση. Παρόλα αυτά και στην Ελλάδα έχουμε μερικές χαρακτηριστικές περιπτώσεις αντιδράσεων σε έργα οικονομικής εκμετάλλευσης που θα είχαν προφανές περιβαλλοντικό κόστος:

- Στις αρχές του 1990 στην Χαλκιδική υπήρξαν έντονες αντιδράσεις στα σχέδια επέκτασης του τουριστικού συγκροτήματος Sani resort που περιελάμβανε γήπεδο γκολφ και ανέγερση εξοχικών κατοικιών δίπλα σε υγρότοπο. Οι αντιδρώντες προέρχονταν αρχικώς από την νομαρχία και οικολογικές ομάδες. Όταν κατέφυγαν νομικά στο ΣτΕ, η τοπική κοινότητα με τις οικολογικές ομάδες κέρδισαν αποτρέποντας την επέκταση του ξενοδοχείου με μια σειρά διαδοχικές αποφάσεις της Ολομέλειας.

- Το 2004 στο Νομό Λασιθίου επιχειρείται η παραχώρηση δασικής έκτασης σε βρετανική εταιρεία, Loyalward ltd για τουριστική αξιοποίηση. Τον Απρίλιο του 2009, η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας, κάνει δεκτή την προσφυγή των περιβαλλοντικών οργανώσεων και 294 πολιτών κατά της μεγάλης τουριστικής επένδυσης της βρετανικής εταιρείας Loyalward σε έκταση 26 χιλιάδων στρεμμάτων στην περιοχή Natura στο Βάι, στο Κάβο Σίδερο του Νομού Λασιθίου, ιδιοκτησίας της Μονής Τοπλού. Η απόφαση στηρίχτηκε στα περιβαλλοντικά επιχειρήματα των αιτούντων επισημαίνοντας ότι δεν υπήρξε καν πρόβλεψη οργανωμένης δραστηριότητας με βάση τον χωροταξικό σχεδιασμό. Παρόλαυτα, στις 11-3-2016 δημοσιεύτηκε Προεδρικό Διάταγμα στην Εφημερίδα της Κυβερνήσης (ΦΕΚ 38 ΑΑΠ/11-3-2016) και αφορά στην έγκριση του Ειδικού Σχεδίου Χωρικής Ανάπτυξης Στρατηγικής Επένδυσης (ΕΣΧΑΣΕ) «Ίτανος Γαία», στη θέση Χερσόνησος Σίδερο, στο Δήμο Σητείας στην Κρήτη. Έτσι, κατατέθηκε νέα προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας από 17 φορείς και 123 πολίτες για την ακύρωση του Προεδρικού Διατάγματος καθώς και η αντίστοιχη Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΣΜΠΕ).

- Στην αίτηση οι φορείς και πολίτες επικαλούνται κυρίως δύο λόγους ακύρωσης. Ο πρώτος λόγος είναι ότι η περιοχή του έργου αποτελεί προστατευόμενη ζώνη του Δικτύου Natura 2000 της οποίας η Ειδική Περιβαλλοντική Μελέτη ουδέποτε υπογράφηκε, δεν ιδρύθηκε ποτέ ο Φορέας Διαχείρισης και δεν εγκρίθηκε ποτέ κανένα Σχέδιο Διαχείρισης. Αυτές τις υποχρεώσεις που σκοπό έχουν τη διατήρηση της μοναδικής βιοποικιλότητας της περιοχής του Κάβου Σίδερο και την ήπια διαχείρισή του προς όφελος όλης της τοπικής κοινωνίας δεν έχει εκπληρώσει ακόμα η Ελληνική πολιτεία. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι ο ν. 4269/2014 επιφυλάσσει για τα Ειδικά Σχέδια Χωρικής Ανάπτυξης Στρα-

τηγικής Επένδυσης (ΕΣΧΑΣΕ) μια προνομιούχο θέση, φαινομενικά εντός, στην πραγματικότητα όμως εκτός του συστήματος του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού της χώρας που ισχύει για όλους τους πολίτες.

- Αντιδράσεις υπάρχουν και στις Νηές Μαγνησίας όπου η πλειοψηφία των κατοίκων καθώς και περιβαλλοντικές ομάδες εναντιώνονται στα σχέδια της εταιρείας Dolphin Capital. Εντός των ορίων του έργου βρίσκεται δασική έκταση και οι εγκαταστάσεις των γηπέδων του γκολφ δεν έχουν περιβαλλοντική μελέτη. Όσον αφορά την αντιδικία για την ιδιοκτησία γης, στην οποία προστίθεται το γεγονός πως η Ι.Μ. Δημητριάδος έχει πουλήσει στην εταιρεία έκταση 1,638 στρεμμάτων, η οποία έχει κηρυχθεί από τη Διεύθυνση Δασών Μαγνησίας ως δασική περιοχή.

- Ένα ακόμα παράδειγμα αφορά στην Αταλάντη του νομού Φθιώτιδας στην οποία σχεδιάζεται η εγκατάσταση μεγάλης τουριστικής μονάδας με το όνομα «ATALANTI HILLS» η οποία περιλαμβάνει 3 γήπεδα γκολφ, μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες και 5.000 παραθεριστικές κατοικίες. Πρόκειται για μια επένδυση η οποία είχε σταματήσει μετά την αντίδραση πολιτών και την άρνηση του Δασαρχείου Αταλάντης να γνωμοδοτήσει να εγκατασταθεί σε δασική έκταση (εκκρεμεί ακόμα η γνωμοδότηση των Νομικών Υπηρεσιών στο Υπουργείο Γεωργικής Ανάπτυξης). Η Κίνηση Πολιτών που έχει συγκροτηθεί στην περιοχή είναι αρκετά ενεργή, ενώ υπάρχουν και έντονοι υποστηρικτές του έργου αυτού.

- Το 1999 εμφανίζεται στην Πύλο Μεσσηνίας μια τοπική κίνηση πολιτών με την ονομασία ΚΙΝΩ, η οποία πρωτοστατεί στην άσκηση σημαντικής κριτικής στην εγκατάσταση της Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας από την ΤΕΜΕΣ. Πρόκειται για μια από τις πιο οργανωμένες κινητοποιήσεις του είδους, παρόλο που η ισχύς της θα μειωθεί έπειτα από μερικά χρόνια δίχως να έχει επιτύχει τις κεντρικές επιδιώξεις της.

Αναφορικά με την τουριστική επένδυση Costa Navarino, η κίνηση εναντιώθηκε στα γήπεδα γκολφ, στις αναγκαστικές απαλλοτριώσεις που πραγματοποίησε η επένδυση, στην υποβάθμιση των γειτονικών υγροτόπων και της περιοχής Natura 2000, στην κατασπατάληση του νερού, στη βίαιη αλλαγή χρήσεων γης, στις προνομακές νομοθετικές ρυθμίσεις και ζητούσε

την ματαίωση της επένδυσης. Τα τρία βασικά αιτήματα της κίνησης προς τον επενδυτή, ήταν:

- i. η απασχόληση του τοπικού πληθυσμού
- ii. η απορρόφηση από την ξενοδοχειακή μονάδα τοπικών προϊόντων
- iii. η ανοικτή λειτουργία της Π.Ο.Τ.Α. (και όχι βασισμένη σε κλειστό σύστημα όπως τα all inclusive).

Κατά την διάρκεια της κινητοποίησης στην Πύλο αναπτύσσεται μια πολυδιάστατη κριτική απέναντι στα γήπεδα γκολφ και τις μεγάλες επενδύσεις ως «ατμομηχανές» τοπικής ανάπτυξης. Η δράση της ΚΙΝΩ ήταν ιδιαίτερα έντονη κατά την περίοδο 2001-2005.

3. Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας

Ο θεσμός των Περιχών Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης (Π.Ο.Τ.Α.), προσδιορίζεται κυρίως από τις διατάξεις του άρθρου 29 του ν. 2545/1997 «Βιομηχανικές και Επιχειρηματικές Περιοχές κλπ...» (Φ.Ε.Κ. Α' 254/15.12.1997).

Ως Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης (Π.Ο.Τ.Α.) χαρακτηρίζονται δημόσιες ή ιδιωτικές εκτάσεις εκτός εγκεκριμένων σχεδίων και ορίων οικισμών, όπου δημιουργείται ένα σύνολο τουριστικών εγκαταστάσεων αποτελούμενο από ξενοδοχειακά καταλύματα διαφόρων λειτουργικών μορφών, εγκαταστάσεις ειδικής τουριστικής υποδομής, καθώς και συμπληρωματικές εγκαταστάσεις αναψυχής άθλησης και γενικά υπηρεσιών διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των τουριστών.

Την υλοποίηση των σχεδίων κατασκευής και εκμετάλλευσης περιοχών Π.Ο.Τ.Α. αναλαμβάνει η εταιρία ΤΕΜΕΣ Α.Ε. (Τουριστικές Επιχειρήσεις Μεσσηνίας Α.Ε.), συμφερόντων της φοπλιστικής οικογένειας Κωνσταντακόπουλου.

Όπως τονίζονται στην αναπτυξιακή μελέτη για την Π.Ο.Τ.Α. που πραγματοποίησε το Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (2005), τα κυριότερα πλεονεκτήματα της δημιουργίας της Π.Ο.Τ.Α., είναι η αναγνώριση της εθνικής σημασίας της επένδυσης της Π.Ο.Τ.Α. (χαρακτήρας εμμέσως «δημόσιου έργου»), η «ολοκληρωμένη» τουριστική ανάπτυξη (υπό την έννοια της ευκολίας για τον φορέα να συγκεντρώσει ένα μεγάλο αριθμό τουριστικών και άλλων δραστηριοτήτων), καθώς και η δυνατότητα της Π.Ο.Τ.Α. ως οργανωμένου υποδοχέα τουριστικών και άλλων συναφών δραστηριοτήτων να φιλοξενήσει σε βάθος χρόνου έναν

ακόμη μεγαλύτερο αριθμό δραστηριοτήτων (συνεπώς η Π.Ο.Τ.Α. δεν εξαντλείται στα επίπεδα της αρχικά υποβαλλόμενης επιχειρηματικής πρότασης).

Οι Π.Ο.Τ.Α. λόγω του ότι θεσμοθετήθηκαν με τον ν. 2545/97 περί βιομηχανιών και Επιχειρηματικών περιοχών, αποτελούν κατά συνέπεια και αυτές μια μορφή βιομηχανικής περιοχής (βιομηχανία του τουρισμού) που έχει κύριο στόχο την προσέλκυση τουριστικών και συναφών επενδύσεων εντός κατάλληλα οριοθετημένου και πολεοδομημένου (κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο) χώρου που διαθέτει τις κατάλληλες υποδομές.

Επίσης, με αυτό το θεσμό επιδιώκεται ο καθορισμός χώρων σε δημόσιες ή ιδιωτικές εκτάσεις εκτός εγκεκριμένου σχεδίου πόλης και εκτός των ορίων των οικισμών προ του έτους 1923. Συγχρόνως, επιδιώκεται και ο καθορισμός ορίων οικισμών κάτω των 2.000 κατοίκων για τη δημιουργία συνόλων τουριστικών εγκαταστάσεων αλλά και συμπληρωματικών εγκαταστάσεων αναψυχής, άθλησης και υπηρεσιών διάθεσης του ελεύθερου χρόνου των τουριστών.

Κατ' εξουσιοδότηση του άρθρου 29 παρ. 3 εδ. γ' και δ' ν. 2545/1997 εκδόθηκε η υπ' αρ. 24069/3817/19.10.2001 υπουργική απόφαση των Υπουργών Εθνικής Οικονομίας, Ανάπτυξης και ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. (Φ.Ε.Κ. Δ' 887/22.10.2001). Σύμφωνα με αυτή την απόφαση οριοθετήθηκαν ως Π.Ο.Τ.Α. τρεις περιοχές της νοτιοδυτικής Μεσσηνίας (Πύλος, Ριζόμυλος, Ρωμανού), με συνολική έκταση που υπερβαίνει τα τέσσερα εκατομμύρια τ.μ. (πάνω από 4.000 στρέμματα). Με την ανωτέρω πράξη μάλιστα δεν χωροθετούνται απλώς οι τρεις περιοχές ως Π.Ο.Τ.Α., με απλό καθορισμό των ορίων τους, αλλά, κυρίως, επιβάλλονται για πρώτη φορά στις ανωτέρω εκτός σχεδίου πόλεως περιοχές συγκεκριμένες χρήσεις γης, ο συνδυασμός των οποίων αποτελεί κατά νόμο το περιεχόμενο της Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας. Έτσι, μεταβάλλεται ο χαρακτήρας και η χρήση γης της περιοχής από γεωργικός σε τουριστικός. Ένα τέτοιο γεγονός έχει επιπτώσεις σε ολόκληρο το νομό Μεσσηνίας (Δικαίος, 2010).

Αξιοσημείωτο είναι ότι το ύψος της επένδυσης καλύπτεται εκτός από ιδιωτική συμμετοχή (ίδια κεφάλαια και τραπεζικός δανεισμός) και από δημόσια δαπάνη (κοινοτική και εθνική συμμετοχή), όπου η άμεση δημόσια επιχορήγηση ανέρχεται στα 145εκ. €, με ποσοστό χρηματοδότησης 45% του κόστους επένδυσης.

Τον Μάιο του 2010 ξεκίνησε η λειτουργία της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού - Navarino Dunes, του «πρώτου προ-

ορισμού», της Costa Navarino η οποία περιλαμβάνει δύο ξενοδοχεία 5 αστέρων τα «The Romanos, a Luxury Collection Resort» και «The Westin Resort, Costa Navarino». Την διαχείριση των ξενοδοχείων, του κέντρου θαλασσοθεραπείας και του συνεδριακού κέντρου στην Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού έχει αναλάβει η διεθνής εταιρεία Starwood (Starwood Hotels & Resorts Worldwide). Τη διαχείριση, οργάνωση και λειτουργία και των δύο γηπέδων γκολφ στην Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού και Πύλου έχει αναλάβει η Troon Golf, κορυφαία εταιρεία διαχείρισης πολυτελών γηπέδων γκολφ στον κόσμο.

Στο σημείο αυτό πρέπει ωστόσο να αναφέρουμε ότι η τουριστική επιχείρηση στον λίγο καιρό λειτουργίας της έχει δημιουργήσει θέσεις εργασίας και φορολογικά έσοδα, έχει ενεργοποιήσει την τοπική επιχειρηματικότητα, πιθανότατα έχει δώσει κίνητρα για την μη εγκατάλειψη της γεωργίας και άρα συγκρατήσει τον πληθυσμό, καθώς και έχει διαφημίσει την περιοχή. Το Costa Navarino, είναι πολυδιαφημισμένο όσον αφορά στις παρεχόμενες υπηρεσίες, στην φιλοπεριβαλλοντική στάση και την ιδιαίτερη θέση του. Στόχος της εργασίας είναι η διερεύνηση της προβληματικής-κριτικής γύρω από αυτή την επένδυση και όχι η προώθησή της. Θα προσπαθήσουμε λοιπόν να προχωρήσουμε ένα βήμα πιο πέρα απ' όσα γράφονται για τη προβολή του έργου, από τις δηλώσεις του φορέα υλοποίησης της Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας, αλλά και από τις αντιδράσεις που υπάρχουν για την επένδυση αυτή, με σκοπό την σφαιρική εξέταση του θέματος για όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικά συμπεράσματα.

4. Μεθοδολογία

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να ερευνηθεί η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις μεγάλες τουριστικές επενδύσεις, το περιβάλλον και την τοπική ανάπτυξη. Για τον σκοπό αυτό έγινε:

- έρευνα πεδίου με ερωτηματολόγια ώστε να διερευνηθεί η γνώμη που έχει η τοπική κοινωνία για αυτό το είδος τουριστικής ανάπτυξης.
- εξετάστηκαν δευτερογενή στοιχεία όπως η Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ) της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού, η Ειδική Περιβαλλοντική Μελέτη (ΕΠΜ) της προστατευόμενης περιοχής που συμπίπτει με τα όρια της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού, η Υδρολογική μελέτη για τις Λεκάνες Απορροής Πύλου-Ρωμανού.

Έναυσμα για την έρευνα πεδίου αποτελεί η άποψη που υποστηρίζει η κατασκευάστρια εταιρεία ΤΕΜΕΣ, ότι η τοπική κοινωνία και οι φορείς της περιοχής είναι καθολικά σύμφωνοι σε αυτό το έργο. Σε προσωπική συνέντευξη το 2009 με εκπρόσωπο της ΤΕΜΕΣ, υποστήριξε την πάγια θέση της εταιρείας, δηλώνοντας χαρακτηριστικά:

“Καθολική είναι η συναίνεση της συντριπτικής πλειοψηφίας των πολιτών, των οργανωμένων φορέων και κομμάτων για το έργο της Π.Ο.Τ.Α. που βλέπουν την επένδυση ως μία ορατή προοπτική ανάκαμψης για τη Μεσσηνία και ανησυχούν που για διαδικαστικούς και γραφειοκρατικούς λόγους η υλοποίησή της χρονίζει από πολύ καιρό. Τη συναίνεση αυτή εκφράζουν και οι, σχεδόν πάντα ομόφωνες, αποφάσεις του Νομαρχιακού Συμβουλίου σχετικά με θέματα που αφορούν την Π.Ο.Τ.Α Μεσσηνίας”.

Κύριοι στόχοι της έρευνας πεδίου ήταν να διερευνηθούν τα εξής: η γνώση της τοπικής κοινωνίας σχετικά με τη μεγάλη αυτή επένδυση, οι απόψεις των πολιτών για το περιβάλλον και την προστατευόμενη περιοχή Natura 2000, καθώς και οι απόψεις της τοπικής κοινωνίας για τη δημιουργία της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού. Το ερωτηματολόγιο περιελάμβανε δύο βασικές ομάδες υποερωτημάτων:

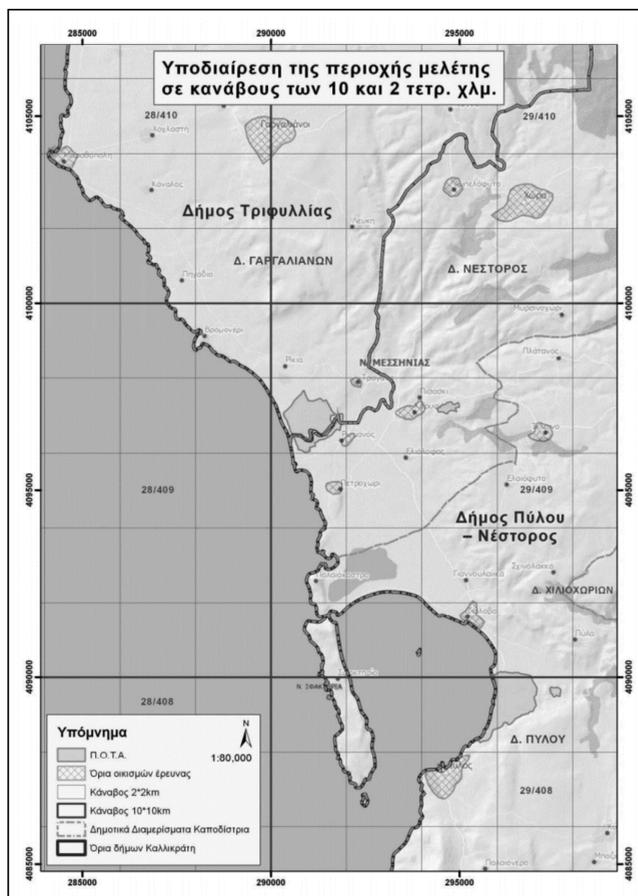
- Η πρώτη ομάδα των υποερωτημάτων αφορούσε τη γνώση και τη στάση των κατοίκων για το φυσικό περιβάλλον της περιοχής και ειδικότερα για την προστατευόμενη περιοχή Λιμνοθάλασσας Διβάρι Πύλου-Γιάλοβα που είναι ενταγμένη στο δίκτυο Natura 2000.
- Η δεύτερη ομάδα υποερωτημάτων είχε σκοπό να διερευνηθεί την άποψη της τοπικής κοινωνίας για τη δημιουργία της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού και τις τυχόν προσδοκίες ή αμφιβολίες από την λειτουργία της στο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον της περιοχής.

Η περιοχή μελέτης που πραγματοποιήθηκε η έρευνα είναι η ευρύτερη περιοχή της Πύλου Μεσσηνίας. Η συλλογή των απαραίτητων ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα 05/4/2010 – 11/4/2010 όπου συγκεντρώθηκαν 123 ερωτηματολόγια.

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε είναι η μέθοδος μέθοδος κατά δεσμίδες / πολυσταδιακή τυχαία μέθοδος (multistage random sampling). Η μέθοδος αυτή δεν στηρίζεται σε συγκεκριμένα άτομα που είναι καταγεγραμμένα σε κατάλογο αλλά σε μέλη συγκεκριμένων

νοικοκυριών. Η λογική που διέπει την εν λόγω μεθοδολογία είναι ότι παρόλο που οι άνθρωποι μπορούν να αλλάζουν κατοικία, οι μονάδες κατοικίας παραμένουν σταθερές και συνεπώς μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για την επιλογή του δείγματος (Κυριαζή, 1999). Επιπλέον, με την αρωγή της επιστήμης της γεωπληροφορικής αναπτύχθηκε συνδυαστικά με τη μέθοδο της πολυσταδιακής τυχαίας δειγματοληψίας, μια τεχνική που είχε σκοπό την ανάλυση και τον σχεδιασμό της επιτόπιας ποσοτικής έρευνας (Μαρκοπούλου, 2013).

Για τις ανάγκες της εργασίας, χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό της ESRI, ArcGIS έκδοση 9.3.1. Στη συνέχεια παραθέτουμε ως παράδειγμα εφαρμογής αυτής της μεθοδολογίας, τον σχεδιασμό της δειγματοληψίας για την πόλη της Πύλου. Αρχικά για την περιοχή μελέτης δημιουργήσαμε έναν κάναβο που χωρίζει την περιοχή σε κελιά των 10 τετραγωνικών χιλιομέτρων (Χάρτης 2).

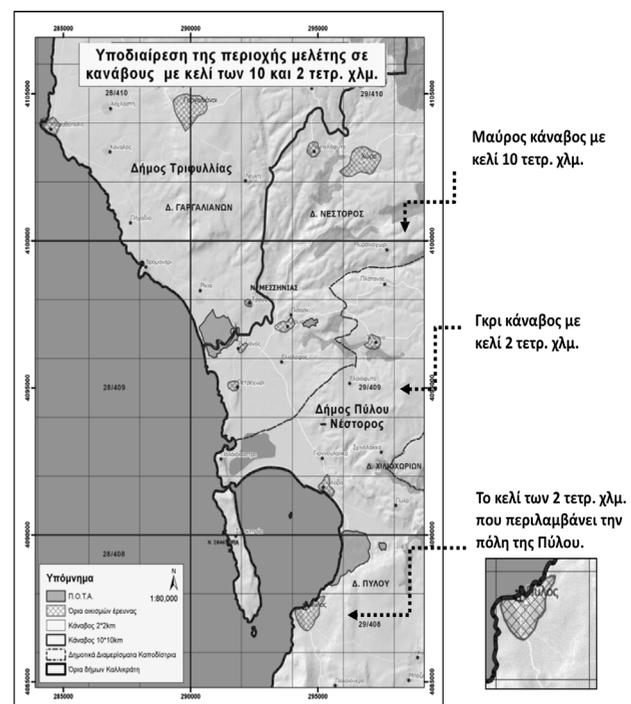

Χάρτης 2: Περιοχή μελέτης χωρισμένη με κάναβο με κελί 10 τετρ. χιλιομέτρων (κόκκινος κάναβος) και ο μοναδικός αριθμός του κάθε κελιού προερχόμενος από τις καρτεσιανές συντεταγμένες κατά ΕΓΣΑ '87 (ιδία επεξεργασία).

Στην συνέχεια ο κάναβος με κελί 10 τετραγωνικών χιλιομέτρων υποδιαιρέθηκε σε μικρότερα τμήματα με κελί 2 τετραγωνικών χιλιομέτρων, ο οποίος απεικονίζεται στον παρακάτω χάρτη (Χάρτης 3). Τα μαύρα διαγραμμισμένα πολύγωνα, αποτελούν τα ψηφιοποιημένα όρια των οικισμών που συμμετείχαν στη ποσοτική έρευνα, όπως αποτυπώθηκαν από δορυφορικές εικόνες.

Από τον γκρι κάναβο των 2 τετρ. χιλιομέτρων, επιλέγαμε κάθε φορά το τετράγωνο ή τετράγωνα που συμπεριλαμβάνουν το χωρίο ή την πόλη που θα πραγματοποιηθεί η ποσοτική έρευνα. Στην περίπτωση μελέτης, η πόλη της Πύλου βρίσκεται σε ένα κελί των 2 τετραγωνικών χιλιομέτρων (Χάρτης 3).

Στο παράδειγμα αυτό, όπου η πόλη της Πύλου καταλαμβάνει μικρή έκταση, επιλέξαμε το μοναδικό κελί των 2 τετραγωνικών χιλιομέτρων που περιλαμβάνει τα όρια της. Οι χωρικές πράξεις στην συνέχεια έγιναν μόνο στο συγκεκριμένο κελί. Τέλος, δημιουργήσαμε έναν ακόμα κάναβο με μέγεθος κελιού 20 τετραγωνικά μέτρα. Από αυτόν τον κάναβο, επιλέχθηκαν μόνο τα κελιά που συμπίπτουν με τα όρια της πόλης της Πύλου. Σε αυτά τα κελιά εφαρμόσαμε αλγόριθμο χωρικής ανά-

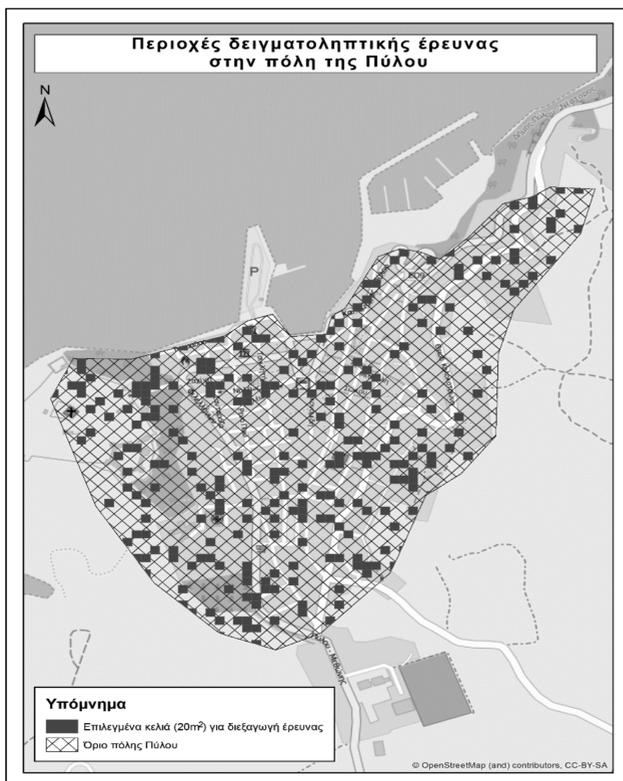
Χάρτης 3: Περιοχή μελέτης χωρισμένη με κάναβο με κελί 10 τετρ. χιλιομέτρων (μαύρος κάναβος) και με κελί 2 τετρ. χιλιομέτρων (γκρι κάναβος) (ιδία επεξεργασία).

λυσης τυχαίας επιλογής ώστε να μας υποδείξει που θα γίνει η δειγματοληψία.

Συγκεκριμένα από τα πρόσθετα εργαλεία Hawth's Tools που ενσωματώνεται στο περιβάλλον του λογισμικού ArcGIS (ESRI, 2006), εφαρμόσαμε τον αλγόριθμο Create Radom Selection που βρίσκεται στο μενού Sampling Tools (Beyer, 2004).

Το αποτέλεσμα της τυχαίας επιλογής κελιών απεικονίζεται στον παρακάτω χάρτη (Χάρτης 4). Τα κελιά με το μαύρο χρώμα μας απεικονίζουν τα οικοδομικά τετράγωνα που επρόκειτο να διεξαχθεί η ποσοτική έρευνα στην πόλη της Πύλου. Αυτά που δεν συνέπεσαν με κάποιο οικοδομικό τετράγωνο εξαιρέθηκαν από την ανάλυση.

Αντίστοιχη ανάλυση έγινε για όλους τους οικισμούς της περιοχής μελέτης, αλλά τελικά ήταν εφικτή μόνο στις μεγάλες πόλεις (γεγονός που συμφωνεί με την επισκόπηση της βιβλιογραφίας Κυριαζή, 1999) και συγκεκριμένα στην Πύλο, στην Χώρα, στους Γαργαλιάνους και στη Μαραθόπολη. Παρά τις αρχικές προθέσεις, σε οικισμούς με μικρό πληθυσμό, συναντήσαμε

Χάρτης 4: Τα επιλεγμένα κελιά (γκρι σκούρο χρώμα) απεικονίζουν τα οικοδομικά τετράγωνα που πραγματοποιήθηκε η ποσοτική έρευνα στην πόλη της Πύλου (ιδία επεξεργασία).

πολλά νοικοκυριά που δεν κατοικούνταν ή που αρνιόντουσαν να συμμετάσχουν στην έρευνα, με αποτέλεσμα να μην είναι λειτουργική η παραπάνω μέθοδος. Σε αυτούς τους οικισμούς εφαρμόσαμε τη μέθοδο “πόρτα - πόρτα”.

Κατά τη διεξαγωγή της έρευνας στους μεγάλους οικισμούς, χρησιμοποιήσαμε ως οδηγό τους χάρτες που παράχθηκαν από το ArcGIS για κάθε μια περιοχή που μας ενδιέφερε. Εφόσον εντοπίζαμε κάθε φορά τα επιλεγμένα τετράγωνα, κατευθυνόμασταν στα εκεί οικοδομικά τετράγωνα και ξεκινούσαμε την έρευνα στην οικία που βρισκόταν δυτικά του τετραγώνου. Όταν στο νοικοκυριό αυτό απουσίαζαν τα άτομα γινόταν αντικατάσταση πηγαίνοντας στο επόμενο νοικοκυριό κ.ο.κ. Στις περιπτώσεις κατηγορηματικής άρνησης του ατόμου σε κάποιο νοικοκυριό να συμμετάσχει στην έρευνα, θεωρούσαμε το νοικοκυριό τυπικά εκτός δείγματος (missing cases) και δεν προχωρούσαμε σε αντικατάσταση του συγκεκριμένου νοικοκυριού.

Μετά την ολοκλήρωση της συλλογής των δεδομένων, ακολούθησε η κωδικοποίηση όλων των απαντήσεων προκειμένου να ακολουθήσει η επεξεργασία των δεδομένων. Η στατιστική ανάλυση καθώς και η διαγραμματική παρουσίαση των αποτελεσμάτων έγινε με το στατιστικό πακέτο SPSS έκδοση 17.0.

5. Αποτελέσματα

Παρακάτω θα αναφερθούν κάποια ενδιαφέροντα στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα πεδίου και θα παρατεθούν δευτερογενή στοιχεία που κρίθηκαν απαραίτητα ώστε να αποκτήσουμε πιο σφαιρική άποψη για την συγκεκριμένη επένδυση.

Επιτόπια έρευνα

Σε ό,τι αφορά τη στάση της τοπικής κοινωνίας απέναντι στο περιβάλλον τέθηκαν μια σειρά από ερωτήματα, όπου έγινε φανερό το μεγάλο ενδιαφέρον της για αυτό. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι σε σχετική ερώτηση με το προσωπικό ενδιαφέρον των ερωτώμενων για περιβαλλοντικά ζητήματα, η μεγαλύτερη κλίμακα ενδιαφέροντος συγκέντρωσε ποσοστό 50,4%. Σε ερώτηση για το αν η τοπική κοινωνία εξαρτάται από την προστατευόμενη περιοχή και τους φυσικούς της πόρους για την επιβίωσή της, οι ερωτώμενοι απάντησαν ότι συμφωνούν απόλυτα με τη δήλωση αυτή σε σημαντικό ποσοστό (76,4%). Επιπλέον, η πλειοψηφία των κατοί-

κων που ρωτήθηκαν, θεωρούν την προστατευόμενη περιοχή ως σημαντική πηγή εισοδήματος (67,4%).

Παρόλο όμως που οι ερωτώμενοι δήλωσαν ότι ενδιαφέρονται σε σημαντικό βαθμό για το φυσικό περιβάλλον και την προστατευόμενη περιοχή, διαπιστώθηκε ότι οι περισσότεροι δεν γνώριζαν συγκεκριμένα στοιχεία για αυτήν, όπως τα όριά της και το τι προστατεύει. Γεγονός αρκετά αντιφατικό.

Σε ό,τι αφορά στην άποψη της τοπικής κοινωνίας για τη δημιουργία της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού η πλειοψηφία των ερωτώμενων (49,6%) υποστήριξε ότι το έργο της κατασκευής της Π.Ο.Τ.Α., καθώς και η μορφή τουρισμού που εισάγει, δεν ενδιαφέρει την περιοχή. Να επισημάνουμε ακόμα την προτίμηση των ερωτώμενων στον εναλλακτικό τουρισμό (46,3%) σε σχέση με τον οργανωμένο (30,1%). Επιπλέον θεωρούν ότι η Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού, θα έχει σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής (με αυτή τη δήλωση συμφωνεί το 56,9%) και ότι θα είναι επωφελής οικονομικά μόνο για τον ιδιοκτήτη των τουριστικών συγκροτημάτων αλλά δεν θα αποφέρει οφέλη στην τοπική οικονομία (58%).

Με τη χρήση πινάκων διπλής εισόδου, ερευνήσαμε τη σχέση μεταξύ δύο μεταβλητών. Διαπιστώσαμε ότι οι μικρότερες ηλικίες φαίνεται να ενδιαφέρονται περισσότερο για το περιβάλλον απ' ότι οι μεγαλύτεροι, στοιχείο που συμβαδίζει με τη γενικότερη στάση στην Ελλάδα. Επιπλέον, το υψηλό μορφωτικό επίπεδο, φάνηκε ότι δεν είναι δείκτης για το ενδιαφέρον σε περιβαλλοντικά ζητήματα, εφόσον αυτοί που εκδήλωσαν μεγαλύτερο ενδιαφέρον ήταν απόφοιτοι δημοτικού και λυκείου. Πιθανόν, αυτό συμβαίνει διότι οι άνθρωποι στην εκεί περιοχή θεωρούν τη φύση αναπόσπαστο κομμάτι της ύπαρξης τους εφόσον μεγάλωσαν σε περιβάλλον με έντονη φυσική αξία. Επιπλέον, σε ό,τι αφορά την απασχόληση και το ενδιαφέρον για το περιβάλλον, οι αγρότες και οι ελεύθεροι επαγγελματίες εκτός τουρισμού, εμφανίζονται πιο ευαισθητοποιημένοι σε ζητήματα περιβάλλοντος. Κάτι τέτοιο είναι αρκετά λογικό, εφόσον οι αγρότες εξαρτώνται από την ποιότητα της γης τους και οι ελεύθεροι επαγγελματίες που δεν σχετίζονται με τον τουρισμό, δεν επηρεάζονται άμεσα από τις περιβαλλοντικές πολιτικές. Επίσης υψηλό ποσοστό από τους ερωτηθέντες οι οποίοι δήλωσαν μεγάλη ευαισθησία για το περιβάλλον (συγκεντρώνουν ποσοστό 89,4%), εμφανίζονται να μην είναι ικανοποιημένοι (37,4% έναντι 22,8% που δήλωσαν ικανοποιημένοι)

από τη δράση της Ελληνικής Ορνιθολογικής Εταιρείας (ΕΟΕ) στην περιοχή που δραστηριοποιείται 14 χρόνια. Να επισημάνουμε εδώ ότι ένα μεγάλο ποσοστό (35% στο σύνολο των ερωτώμενων), υποστήριξε ότι δεν γνωρίζει τη δράση της ΕΟΕ. Αυτό υπογραμμίζει πρώτον, την ανάγκη συνεργασίας των περιβαλλοντικών ΜΚΟ με τον τοπικό πληθυσμό και δεύτερον, την απαίτηση των πολιτών για σταθερή παραμονή των ΜΚΟ στις αξίες της περιβαλλοντικής προστασίας και ηθικής.

Σημαντικό ποσοστό (57,7%) φαίνεται να συμμερίζεται την άποψη ότι η τουριστική επένδυση θα είναι οικονομικά επικερδής μόνο στον ιδιοκτήτη των τουριστικών συγκροτημάτων αλλά όχι στην τοπική κοινωνία. Αυτή η δήλωση βρίσκει σύμφωνες όλες τις ομάδες επαγγελματιών, εκτός αυτών που ασχολούνται με τον τουρισμό. Οι αγρότες και οι ελεύθεροι επαγγελματίες εκτός τουρισμού, αναφορικά με την επαγγελματική τους ιδιότητα, φάνηκαν για ακόμα μια φορά με τις απαντήσεις τους, να είναι οι πιο καχύποπτοι στην επένδυση της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού, πιθανόν για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Όσον αφορά στη σχέση της Π.Ο.Τ.Α. με την προστασία του περιβάλλοντος, πολύ μεγάλο ποσοστό των ερωτώμενων ανησυχεί για τις επιπτώσεις από τη λειτουργία της στο περιβάλλον. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 69,1% συμφωνεί ότι μακροπρόθεσμα θα επιβαρύνει τους φυσικούς πόρους της περιοχής και ιδιαίτερα το νερό.

Σημαντικό επίσης είναι ότι όσοι απάντησαν ότι ήταν υπέρ της λειτουργίας της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού (45,9%) δεν γνώριζαν για την κρατική επιδότηση ύψους 150.000.000€ (32,0%). Η πλειοψηφία όμως αυτών ου δήλωσαν κατά της λειτουργίας (36,9%), φάνηκαν ενημερωμένοι σχετικά με την επιδότηση. Επιπλέον, διαφώνησαν που δόθηκαν αυτά τα χρήματα για τη δημιουργία της ξενοδοχειακής μονάδας του ιδιώτη (23%) και δεν διατέθηκαν στη περιφέρεια. Ως γενική αίσθηση θα λέγαμε ότι οι ερωτώμενοι, δεν ήταν επαρκώς ενημερωμένοι με όσα γίνονται στην περιοχή τους, χωρίς να μπορούμε να βγάλουμε συμπέρασμα αν αυτό προέρχεται από δική τους αδιαφορία.

Για να γίνει κατανοητό το ύψος της κρατικής επιδότησης της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού -που ανέρχεται σε ποσοστό 45% του συνολικού της προϋπολογισμού-, αυτή αντιστοιχεί στο 23% του ΠΕΠ Πελοποννήσου του 3ου ΚΠΣ ή στο 36% του ΠΕΠ του ΕΣΠΑ. Πόρους δηλαδή που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για άλλες

Πίνακας διπλής εισόδου 1: Π.Ο.Τ.Α.= θα είναι οικονομικά επικερδής για τον κάτοχο των τουριστικών συγκροτημάτων αλλά όχι για τους κατοίκους * Απασχόληση (Crosstabulation)

	Απασχόληση										Σύνολο
	Αγρότης/ Αγρότσα α	Ιδιωπ κόσ/ή υπάλλ ηλος	Δημόσ ιος υπάλλ ηλος	Ελεύθερος επαγγελματί ες (εκτός τουρισμού)	Τουρι σμός	Φοιτη ής/σπ ουδασ τής	Οικιακά	Δεν εργάζομαι (άνεργος, συνταξιού χος)	Άλλο		
<i>Π.Ο.Τ.Α.= θα είναι οικονομικά επικερδής για τον κάτοχο των τουριστικών συγκροτημάτων αλλά όχι για τους κατοίκους</i>	Διαφωνώ απόλυτα	3 2,4%	4 3,3%	0 .0%	3 2,4%	0 .0%	0 .0%	0 .0%	2 1,6%	1 .8%	13 10,6%
	Διαφωνώ μερικώς	2 1,6%	3 2,4%	2 1,6%	6 4,9%	3 2,4%	1 .8%	1 .8%	0 .0%	1 .8%	19 15,4%
	Ούτε διαφωνώ ούτε συμφωνώ	1 .8%	2 1,6%	2 1,6%	6 4,9%	3 2,4%	1 .8%	1 .8%	1 .8%	3 2,4%	20 16,3%
	Συμφωνώ μερικώς	3 2,4%	2 1,6%	1 .8%	10 8,1%	3 2,4%	0 .0%	2 1,6%	2 1,6%	1 .8%	24 19,5%
	Συμφωνώ απόλυτα	15 12,2%	6 4,9%	6 4,9%	10 8,1%	0 .0%	3 2,4%	0 .0%	5 4,1%	2 1,6%	47 38,2%
Total	24 19,5%	17 13,8%	11 8,9%	35 28,5%	9 7,3%	5 4,1%	4 3,3%	10 8,1%	8 6,5%	123 100,0%	

Πίνακας διπλής εισόδου 2: Υπέρ ή κατά της λειτουργίας των Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας * Γνώση για την κρατική επιδότηση με το ποσό των 150.000.000 Ευρώ για την δημιουργία της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού Crosstabulation

	Γνώση για την κρατική επιδότηση με το ποσό των 150.000.000 Ευρώ για την δημιουργία της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού			Σύνολο	
	Δεν το γνωρίζω	Το γνωρίζω και συμφωνώ με τη χρηματοδότηση	Το γνωρίζω και διαφωνώ με τη χρηματοδότηση		
<i>Υπέρ ή κατά της λειτουργίας των Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας</i>	Υπέρ	39 32,0%	11 9,0%	6 4,9%	56 45,9%
	Κατά	15 12,3%	2 1,6%	28 23,0%	45 36,9%
	Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ	13 10,7%	1 .8%	7 5,7%	21 17,2%
	Total	67 54,9%	14 11,5%	41 33,6%	122 100,0%

επενδύσεις στην περιοχή, όπως στην ενίσχυση εμπορικών επιχειρήσεων ή στην επένδυση της δημόσιας υγείας που εμφανίζεται ελλιπής.

ΣτΕ - απαλλοτριώσεις

Το πιο σημαντικό στοιχείο της νομικής ιστορίας του έργου είναι η προσφυγή πέντε κατοίκων της περιοχής, ιδιοκτητών ακινήτων συνολικής έκτασης 17,5 στρεμμάτων στην περιοχή Ρωμανού, οι οποίοι ζήτησαν να ακυρωθούν όσον αφορά στις δικές τους ιδιοκτησίες, οι αναγκαστικές απαλλοτριώσεις των ακινήτων τους.

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με την απόφαση του ΣτΕ, κινούμενη στο πλαίσιο της παραπεμπτικής απόφασης, έκρινε ως αντισυνταγματική τη διαδικασία χωροθέτησης της Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας. Επισημάνθηκε δε, ότι πρέπει πάντοτε να προηγείται ευρύτερος χωροταξικός σχεδιασμός, ιδίως όταν η Π.Ο.Τ.Α. εγκαθίσταται σε αξιόλογες περιβαλλοντικά περιοχές.

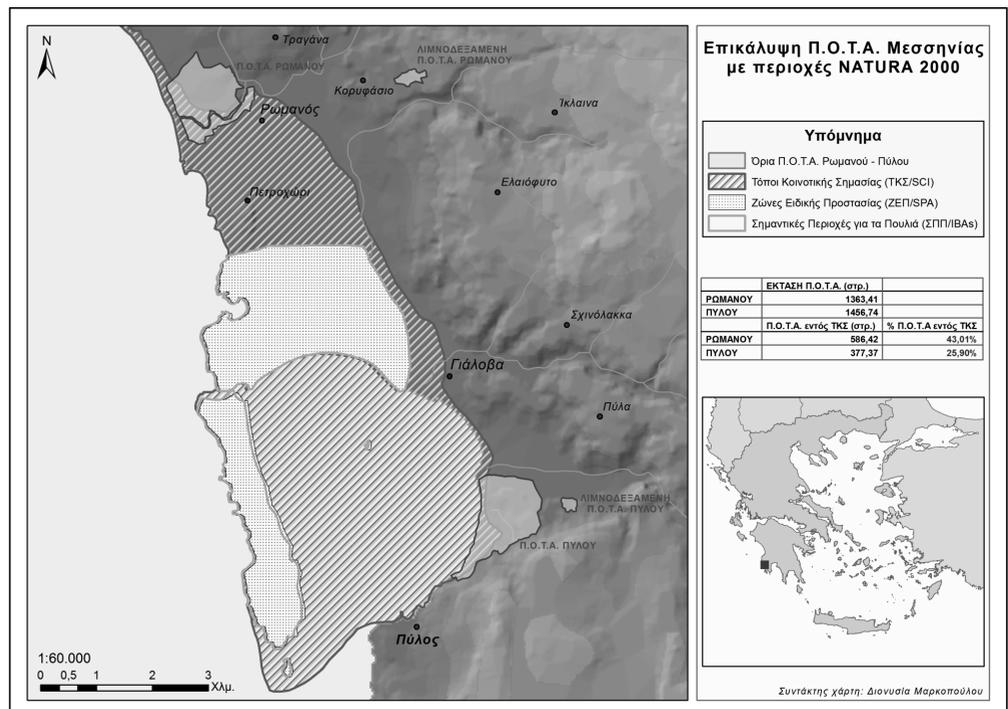
Το ΣτΕ εκφράζει την άποψη, ότι ο χαρακτηρισμός χώρου ως Π.Ο.Τ.Α. πρέπει να είναι αποτέλεσμα χωροταξικού σχεδιασμού επιπέδου Γενικού, Ειδικού και Περιφερειακού Πλαισίου. Ενόψει του μεγέθους και των επιπτώσεων, που συνήθως επιφέρουν οι δραστηριότητες τουριστικών εγκαταστάσεων στην ευρύτερη περιοχή, πρέπει να αποκλείεται η επιλογή χώρων για Π.Ο.Τ.Α., ακόμη και με τις διαδικασίες κατώτερου χωροταξικού σχεδιασμού, όπως είναι τα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια (Γ.Π.Σ.), οι Ζώνες Οικιστικού Ελέγχου (Ζ.Ο.Ε.) και οι Περιοχές Οργανωμένης Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων (Π.Ο.Α.Π.Δ.). Επομένως, η επίμαχη διάταξη του τελευταίου εδαφίου της παρ. 3 του άρθρου 29 του ν. 2545/1997, η οποία επιτρέπει τον καθορισμό Π.Ο.Τ.Α. σε περιοχή για την οποία δεν υφίσταται προηγούμενη σχετική

πρόταση σε εγκεκριμένο γενικό ή ειδικό (τομεακό) χωροταξικό σχέδιο, με περαιτέρω εξειδίκευση της πρότασης αυτής στο οικείο περιφερειακό σχέδιο, αντίκειται στο άρθρο 24 παρ. 2 Συντ.

Natura 2000

Έντονο προβληματισμό προκαλεί η άδεια χωροθέτησης μιας τόσο μεγάλης κλίμακας αμιγώς τουριστικών και μη εγκαταστάσεων της Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας, εντός προστατευόμενης περιοχής ενταγμένης στο κοινοτικό Δίκτυο Natura 2000. Η Οδηγία 92/43/ΕΟΚ δεν καθιστά τις περιοχές Natura 2000 άβατους χώρους, έτσι ώστε σε αυτούς να αποκλείεται απόλυτα η κατασκευή οποιουδήποτε έργου. Η ανάπτυξη της οικονομικής ζωής και της παραγωγικής δραστηριότητας επιτρέπεται και σε αυτές τις περιοχές, εφόσον όμως οι σχετικές δραστηριότητες εναρμονίζονται με τους στόχους αιεφόρου διατήρησης της εκάστοτε προστατευόμενης περιοχής και δεν θέτουν σε κίνδυνο την επιβίωση των φυσικών οικοτόπων και των ειδών που ενδημούν σε αυτές.

Όπως φαίνεται στον Χάρτη 5, η Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού βρίσκεται σε ποσοστό σχεδόν 45% εντός προστατευόμενης περιοχής Natura 2000 και η Π.Ο.Τ.Α. Πύλου, βρίσκεται κατά 26% εντός του δικτύου. Παρόλο λοι-

Χάρτης 5: Όρια της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού και Πύλου σε σχέση με τα όρια της προστατευόμενης περιοχής (ιδία επεξεργασία).

πόν που υπάρχει επικάλυψη εκτάσεων των Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού και Πύλου με το δίκτυο Natura 2000, οι υπεύθυνοι μιλούν εσφαλμένα για γεινίαση ορίων χωρίς να υπάρχει επικάλυψη.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, οι λόγοι αδειοδότησης ενός έργου σε περιοχή Natura 2000 σύμφωνα με την ευρωπαϊκή νομοθεσία, θα πρέπει να υπερισχύουν καταφανώς της εκτιμώμενης βλάβης που θα υποστεί το περιβάλλον. Γιαυτόν τον λόγο άλλωστε ορίζει ότι πρέπει να υπάρχει ήπια δραστηριότητα (όπως ο οικοτουρισμός).

Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ)

Στην κοινή υπουργική απόφαση (Κ.Υ.Α.) οριοθέτησης των Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας (24069/3817/19.10.2001, Φ.Ε.Κ. 10'887/22.10.2001), αναφέρεται ότι θα πρέπει πριν την έναρξη των εργασιών να υποβληθεί Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων – Μ.Π.Ε.. Στο μεταξύ, όμως, η περιβαλλοντική μελέτη (Μ.Π.Ε.) που ανέφερε ως προϋπόθεση η γνωμοδότηση της Διεύθυνσης Περιβαλλοντικού Σχεδιασμού του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. κατατέθηκε τον Ιούλιο του 2005, δηλαδή αφού είχε εγκριθεί και προχωρήσει το έργο, και όχι πριν, όπως αναφέρεται ρητώς στον νόμο.

Η μελέτη αυτή, κρίνεται από μερίδα επιστημόνων ως ελλιπής. Συγκεκριμένα, εκφράζονται αμφιβολίες ως προς την επάρκεια εκτίμησης και ανάλυσης των βέλτιστων εναλλακτικών λύσεων και αντισταθμιστικών έργων-μέτρων, που οφείλουν να προβλέπονται στις Μ.Π.Ε. για την κατά το δυνατόν ελάττωση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων του έργου στην ευαίσθητη προστατευόμενη περιοχή. Ιδίως όμως υπάρχουν ενστάσεις, διότι η κατά τη γνώμη τους, η Μ.Π.Ε. αντιμετωπίζει αποσπασματικά και όχι ενιαία τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις των σχεδιαζόμενων εγκαταστάσεων, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις σημαντικών ζητημάτων παραπέμπει σε μελλοντικές μελέτες που σχεδιάζονται να γίνουν ή που θα πρέπει να γίνουν, π.χ. συστήνεται να γίνουν μελέτες αποκατάστασης τοπίου, ή αποκατάστασης του ποταμού Σέλλα (Ψαρρού, 2009).

Μελέτη Διαχείρισης Υδατικών Πόρων Λεκανών Απορροής Πύλου-Ρωμανού

Όσον αφορά την υδρολογική μελέτη της λεκάνης απορροής Πύλου-Ρωμανού, αντί να επικεντρώνεται

στη λεκάνη απορροής και το «μοίρασμα» του νερού στους δήμους σύμφωνα με την ευρωπαϊκή οδηγία για τα νερά (Οδηγία 2000/60/ΕΚ), υπάρχει ένα οξύμωρο όπου μια ιδιωτική επιχείρηση, η Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας λαμβάνει δικαιώματα στα αποθέματα νερού της περιοχής. Η συγκεκριμένη μελέτη όμως, χρηματοδοτήθηκε από τον φορέα υλοποίησης των Π.Ο.Τ.Α., την ΤΕΜΕΣ Α.Ε. γεγονός που πιθανόν σημαίνει πιο ευνοϊκά συμπεράσματα για την κατασκευάστρια εταιρεία, αλλά και για ακόμα μια φορά αδυναμία των κατά τόπων Περιφερειών να πραγματοποιήσουν μια εργασία που κανονικά είναι αρμοδιότητα τους.

Όλα αυτά συμβαίνουν στην περιοχή της δυτικής Μεσσηνίας, μια περιοχή ευάλωτη σε θέματα ξηρασίας. Τα τελευταία χρόνια οι συνεχώς αυξανόμενες περιόδους ξηρασίας πλήττουν όλο και πιο σκληρά τον πληθυσμό, τις καλλιέργειες και τα οικοσυστήματα εν γένει, ενώ ταυτόχρονα μεγαλώνει ο αριθμός των γεωτρήσεων των αγροτών. Χωρίς να θέλουμε να γίνουμε μάντιες κακών, φαίνεται όμως ότι οι πιέσεις που θα δημιουργηθούν στους φυσικούς πόρους και ιδιαίτερα στο υδατικό δυναμικό της περιοχής για την κάλυψη των αναγκών των Π.Ο.Τ.Α. Πύλου και Ρωμανού, πιθανότατα θα οδηγήσει σε συγκρούσεις ανάμεσα στον τουρισμό, στην γεωργία και στο περιβάλλον.

Εργατικό δυναμικό

Πραγματοποιήθηκαν δύο προσωπικές συνεντεύξεις όπου η γενική εικόνα που αποκομίσαμε από τους συνεντευξιαζόμενους, είναι ότι παρόλο που τα γνωστά τους πρόσωπα που μας έφεραν σε επαφή μαζί τους, μας μετέφεραν μια αρνητική εικόνα, οι ίδιοι οι υπάλληλοι ήταν πιο επιφυλακτικοί απεναντί μας και δήλωσαν ότι γενικά είναι ευχαριστημένοι. Βέβαια δεν έλειπαν κάποια παράπονα κυρίως σε θέματα διαχείρισης και οργάνωσης που πιθανόν έχουν να κάνουν με το μικρό διάστημα λειτουργίας της. Τέλος, μια αίσθηση που μας άφησαν αυτές οι συνομιλίες είναι ο διαχωρισμός των δύο εταιρειών που βρίσκονται από την Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού. Η ιδιοκτήτρια εταιρεία είναι η ΤΕΜΕΣ, ενώ διαχειρίστρια εταιρεία είναι η Starwood, μια διεθνοποιημένη εταιρεία που κινείται με τα δικά της πρότυπα. Η ΤΕΜΕΣ, σύμφωνα με τις δηλώσεις του εκλιπόντος Β. Κωνσταντακόπουλου, φαίνεται ότι έχει “τοποκεντρική” θεώρηση, η οποία πιθανόν να αντιβαίνει με την θεώρηση που χαρακτηρίζει τις παγκόσμιες (global) επι-

χειρήσεις, όπως αυτή της Starwood. Οι δύο αυτές αντίθετες θεωρήσεις όσον αφορά τη διαχείριση αλλά και το μάρκετινγκ της επένδυσης, υποθετικά μιλώντας, μπορεί να στέκονται εμπόδιο στην ενσωμάτωση της τοπικότητας της περιοχής με την ευρεία έννοια.

Να αναφέρουμε ακόμα ότι όπως διαπιστώθηκε από προσωπικές συνεντεύξεις αλλά και από την ποσοτική έρευνα πεδίου, στην κατασκευαστική φάση όσο και στον πρώτο χρόνο λειτουργίας της μονάδας, οι υποσχέσεις της εταιρείας για νέες θέσεις εργασίας για τους ντόπιους, δεν ανταποκρίθηκαν με τα πεπραγμένα. Στην Α' φάση της κατασκευής το μεγαλύτερο ποσοστό, σύμφωνα με προνομιακές πληροφορίες, ήταν αλλοδαποί, και στον πρώτο χρόνο λειτουργίας της μονάδας, παρόλο που η μελέτη έκανε λόγο για 1200 νέες θέσεις εργασίας με προτίμηση στους Μεσσήνιους, εργάστηκαν λιγότεροι (οι συνεντευξιζόμενοι υπολόγιζαν περίπου 900 άτομα), πολλοί από τους οποίους ήταν μετανάστες, ενώ οι περισσότεροι ντόπιοι κατείχαν χαμηλόμισθες θέσεις.

4. Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να διερευνήσει τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις μεγάλες τουριστικές επενδύσεις, το περιβάλλον και την τοπική ανάπτυξη εξετάζοντας δευτερογενή στοιχεία, αλλά και τη γνώμη της τοπικής κοινωνίας μέσω δειγματοληπτικής έρευνας με ερωτηματολόγια. Συγκεκριμένα, η έρευνα πεδίου πραγματοποιήθηκε σε κατοίκους της ευρύτερης περιοχής όπου χωροθετείται η Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού.

Σίγουρα, η εν λόγω επιχείρηση θα διαφημίσει την περιοχή και θα συντελέσει σε κάποια οικονομική ανάπτυξη. Δεν πρέπει να παραγνωρίσει κανείς τη σημασία καθορισμού περιοχών Π.Ο.Τ.Α., ιδιαίτερα για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του ελληνικού τουρισμού. Ο τρόπος αυτός αναψυχής εμφανίζει διεθνώς ζήτηση και γίνεται δεκτό εν γένει ότι, υπό προϋποθέσεις είναι φιλικότερος προς το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον, σε σύγκριση με το κυρίαρχο στην Ελλάδα μοντέλο του μαζικού τουρισμού. Παράλληλα, ο τρόπος αυτός τουριστικής ανάπτυξης συμβάλλει και στην οικονομική ανάπτυξη περιοχών, οι οποίες εμφανίζουν δημογραφική συρρίκνωση και οικονομική καθυστέρηση. Αυτό και μόνο όμως δεν μπορεί να συνεπάγεται,

ότι ο καθορισμός Π.Ο.Τ.Α. θα πρέπει να γίνεται, χωρίς στάθμιση και ποικίλων άλλων παραμέτρων, όπως π.χ. η προστασία του περιβάλλοντος, η αρχή της αειφορίας χάριν των σύγχρονων και μελλοντικών γενεών, η ύπαρξη ολοκληρωμένου χωροταξικού σχεδιασμού και ολοκληρωμένης μελέτης εκτίμησης των επιπτώσεων περιβαλλοντικών και κοινωνικών.

Ειδικότερα, όταν ο καθορισμός Π.Ο.Τ.Α γίνεται εντός των ορίων προστατευόμενων οικοσυστημάτων του Δικτύου Natura 2000, οι παραπάνω παράγοντες πρέπει να εξετάζονται με ιδιαίτερη αυστηρότητα και προσοχή, σύμφωνα με τις επιταγές του εθνικού και ευρωπαϊκού δικαίου. Στη μελέτη περίπτωσης (βλ. Χάρτης 5), ο καθορισμός Π.Ο.Τ.Α. εντός των προστατευόμενων περιοχών κρίνεται ιδιαίτερα προβληματικός, ιδίως εφόσον δεν έχει προηγηθεί και τηρηθεί ολοκληρωμένος χωροταξικός σχεδιασμός στην περιοχή.

Σε όλα τα παραπάνω έρχεται να προστεθεί και η απόφαση του ΣτΕ σχετικά με την Π.Ο.Τ.Α. η οποία κρίνει επί της ουσίας μεταξύ άλλων, αντισυνταγματική τη χωροθέτηση των εγκαταστάσεων της Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας, διότι αυτή έγινε χωρίς προηγούμενο χωροταξικό σχεδιασμό.

Σκόπιμη θα ήταν επίσης και η πλήρης ενεργοποίηση και εφαρμογή των συμμετοχικών διαδικασιών των ενδιαφερόμενων φυσικών και νομικών προσώπων ως προς τον καθορισμό Π.Ο.Τ.Α., οι οποίοι πρέπει να μελετούν το θέμα μακροπρόθεσμα και με ωριμότητα.

Στη μελέτη περίπτωσης όμως που μόλις εξετάστηκε, φάνηκε ότι η τοπική κοινωνία είναι απύουσα ή συμμετέχει σε μικρό βαθμό, τόσο κατά τη διάρκεια της κατασκευαστικής φάσης του έργου, όσο και κατά τη λειτουργία του. Το γεγονός αυτό δημιούργησε αμβολίες όσον αφορά τις θετικές πολλαπλασιαστικές οικονομικές επιπτώσεις στην τοπική οικονομία. Η τοπική κοινωνία λοιπόν δεν φάνηκε να θέτει τους δικούς της κανόνες, όπως την αγορά και προώθηση πρώτων υλών, τροφίμων και υπηρεσιών από την ευρύτερη περιοχή, αλλά και για την απασχόληση μεγαλύτερου αριθμού ντόπιων εργαζόμενων. Σε αντίστοιχα επενδυτικά έργα σε άλλες χώρες, για παράδειγμα στην Ιταλία, η τοπική κοινωνία είναι από τους βασικούς συντελεστές μιας επένδυσης σε όλες τις φάσεις, ορίζοντας τους κανόνες που την ωφελούν, καθώς και τα αντισταθμιστικά μέτρα που πρέπει να λάβει η επιχείρηση.

Είναι λοιπόν πιθανό να εντοπίσουμε μελλοντικά στην Π.Ο.Τ.Α., το γνωστό πρότυπο του μεγάλου εσωστρεφούς πολυτελούς συγκροτήματος, στο οποίο τα προϊόντα αλλά και η ειδικευμένη απασχόληση έρχεται από άλλα μέρη της Ελλάδας και το εξωτερικό, οι ντόπιοι περιορίζονται σε ανειδίκευτες θέσεις εργασίας, όπου μαζί με τους οικονομικούς μετανάστες συγκροτούν το χαμηλόμισθο και εποχικό εργατικό δυναμικό.

Μέσα από τη διαδικασία της εμπειρικής διερεύνησης των απόψεων της τοπικής κοινωνίας σχετικά με τη εγκατάσταση και λειτουργία της Π.Ο.Τ.Α. Ρωμανού και τη γενικότερη στάση τους απέναντι στο περιβάλλον, διακρίνεται πως η πάγια τοποθέτηση των υπευθύνων της ΤΕΜΕΣ περί καθολικής αποδοχής της συγκεκριμένης επένδυσης και της ομόθυμης στήριξης της από την τοπική κοινωνία, όπως τεκμηριώνουν τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Οι ισχυρισμοί της κατασκευάστριας εταιρείας δεν συνάδουν με τους προβληματισμούς και τις αμφιβολίες της τοπικής κοινωνίας από την εγκατάσταση και λειτουργία της Π.Ο.Τ.Α., σε μια σειρά από ζητήματα περιβάλλοντος και σε κοινωνικά - οικονομικά οφέλη της τοπικής κοινωνίας.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε και την βίαιη και απότομη αλλαγή στο τοπίο σε μια περιοχή που επιπλέον έχει αναγνωριστεί ως Υψηλής Φυσικής Αξίας, δηλαδή με μεγάλη βιοποικιλότητα. Το δίλλημα λοιπόν, όπως αναφέρει η Τερκενλή (1996), όσον αφορά το αποτύπωμα του τουρισμού στο τοπίο, έχει διπλή υπόσταση: ενώ η τουριστική διαφήμιση προωθεί την ιδέα ταξιδιών σε άθικτα τοπία, με ιστορικούς πολιτισμούς, ανέγγιχτους από τον δυτικό κόσμο, το οξύμωρο είναι ότι δημιουργούνται σε αυτούς τους τόπους υπερπολυτελή ξενοδοχεία που προσφέρουν όλες τις ανέσεις. Η παρουσία επίσης εύπορων επισκεπτών, εμφυτεύει στην κοινωνία με απότομο τρόπο, συμπεριφορές σπατάλης ενώ ουσιαστικά είναι κοινωνίες με ανάγκες.

Αναντίρρητα, η ανάγκη για προστασία του περιβάλλοντος στην εκεί περιοχή, γίνεται όλο και μεγαλύτερη, εφόσον οι περιβαλλοντικές πιέσεις που δέχονται το οικοσυστήματα είναι ολοένα και εντονότερες. Προτείνεται η έρευνα να επαναληφθεί μετά την ολοκλήρωση της επένδυσης και να συγκριθούν τα αποτελέσματα της παρούσας εργασίας με τα αποτελέσματα μελλοντικής παρόμοιας μελέτης, όπου οι κάτοικοι της

περιοχής θα έχουν σχηματίσει μια πιο εμπειριστατωμένη άποψη.

Στο γενικότερο κλίμα της εποχής οι εξελίξεις στα πολιτικά δρώμενα της χώρας μας είναι ραγδαίες και αμφίβολες για το μέλλον του περιβάλλοντος, επιστρέφοντας ουσιαστικά στο πεπαλαιωμένο και ξεπερασμένο μοντέλο ανάπτυξης που στηρίζεται στην οικονομική, ανταλλακτική αξία της γης και το οποίο δεν βοηθά συλλογικά τις τοπικές κοινότητες παρά μόνο το επενδυτικό όφελος μεγάλων επιχειρήσεων.

Ο τουρισμός θεωρείται από τους πολιτικούς πανάκεια στα οικονομικά προβλήματα της χώρας σε σημείο τέτοιο, ώστε να δίνεται προς πώληση δημόσια περιουσία σε μεγαλοεπενδυτές, όπως νησιά και παράκτιες περιοχές στις ήδη δημοφιλείς αλλά και αναδυόμενες τουριστικές περιοχές της χώρας. Οι διατάξεις αυτές φαίνεται να ευνοούν επενδυτικές πρωτοβουλίες, όπως της Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας και είναι πιθανόν, αν εφαρμοστούν, να καταργήσουν κάθε έννοια σχεδιασμού για το συλλογικό συμφέρον.

Η ιδιαίτερη φυσιογνωμία της ευρύτερης περιοχής της Πύλου (η μορφολογία, τα σπουδαία πολιτιστικά στοιχεία, τα σπάνια είδη χλωρίδας και πανίδας) παρέμπει στη δημιουργία ήπιων μορφών τουριστικής ανάπτυξης. Αυτό βέβαια, ισχύει για όλη την Ελλάδα λόγω της γεωμορφολογίας της. Οι βασικότεροι τουριστικοί πόροι της Ελλάδας είναι οι ακτές, οι περιοχές φυσικού κάλους και τα ιστορικά και πολιτιστικά μνημεία. Οι πόροι αυτοί είναι ιδιαίτερα υψηλής ποιότητας, αλλά περιορισμένης έκτασης. Έτσι, από τους αρχαίους χρόνους η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από μνημεία που δεν ήταν πομπώδη, αλλά ενυπάρχει σε αυτά ισορροπία ανάμεσα στην ποιότητα και στην ποσότητα. Έτσι και σήμερα, οτιδήποτε πομπώδες δεν ισορροπεί με το περιβάλλον της χώρας μας, με την ευρεία έννοια του όρου.

Ολοκληρώνοντας, να σημειώσουμε ότι το συμπέρασμα για την ενσωμάτωση σύγχρονων μεθόδων χωρικής ανάλυσης στη μέθοδο πολυσταδιακής τυχαίας δειγματοληψίας είναι ότι, φάνηκε ιδιαίτερα χρήσιμη και αποτελεσματική στην αυτοματοποίηση των διαδικασιών για την επιλογή των νοικοκυριών που θα συμμετείχαν στην έρευνα. Επίσης, η αντιπαράθεση των δημογραφικών στοιχείων του πληθυσμού της ΕΛ.ΣΤΑΤ. μας επιβεβαιώνει για την αντιπροσωπευτικότητα του δειγμάτων μας. Η συμβολή των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών στην πολυσταδιακή τυχαία μέ-

θοδο δειγματοληψίας, λειτούργησε ουσιαστικά και αμερόληπτα στη διασφάλιση της αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος, καθώς και στην δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων. Με την εργασία αυτή, κρίνουμε ουσιαστικό και σκόπιμο για την επιστήμη της ανθρωπογεωγραφίας, να εντάξει στην έρευνα πεδίου αντίστοιχες μεθόδους χωρικής ανάλυσης με την βοήθεια των Σ.Γ.Π., για την επιλογή του δείγματος με την μέθοδο πολυσταδιακής τυχαίας μεθόδου.

Σημειώσεις

1. Ιδιαίτερα για τις παράκτιες μεσογειακές περιοχές και τα νησιά, ο τουρισμός θεωρείται ως η βασικότερη πηγή εισοδήματος για τον τοπικό πληθυσμό (Loukissas and Skayannis, 2001).

2. Έντονη κινητικότητα στον ευρωπαϊκό Νότο παρουσιάζουν το τελευταίο διάστημα οι ξένα επενδύσεις από την Ευρώπη, την Ασία αλλά και την Αμερική, τα οποία έχουν βάλει στο στόχαστρο εσχάτως και το ελληνικό real estate. Εταιρείες όπως οι Blackstone, Oaktree, Hines, QIA, London & Regional, Carlton Group κ.τ.λ. ενδιαφέρονται για επενδύσεις που σχετίζονται με τον τουρισμό, αφενός λόγω των προοπτικών που παρουσιάζει ο κλάδος, αφετέρου λόγω της έλλειψης επενδυτικού «προϊόντος» στις υπόλοιπες κατηγορίες ακινήτων, όπως τα γραφεία ή ακόμη και τα εμπορικά ακίνητα.

3. Οι επενδύσεις μεγάλης κλίμακας απευθύνονται σε μεγάλο αριθμό τουριστών και κατ' επέκταση δεν υποβιβάζουν μόνο το φυσικό περιβάλλον, αλλά και καταστρέφουν μακροπρόθεσμα την αξία των φυσικών πόρων, με το να δημιουργείται υπερβολική πίεση στους διαθέσιμους πόρους, π.χ. υπερβολική κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας και νερού, δημιουργία μεγάλης ποσότητας υγρών και στερεών αποβλήτων, ανάγκη για χρήση μεγάλων εκτάσεων γης για την κατασκευή ξενοδοχείων, γηπέδων γκολφ, επιχειρήσεων ψυχαγωγίας και αθλητισμού, υποδομή, κατασκευή κατοικιών για το εισερχόμενο εργατικό δυναμικό, διάβρωση των ακτών και την καταστροφή της χλωρίδας και της πανίδας.

4. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στις αγροτικές δραστηριότητες όπου οι κάτοικοι των περιοχών αυτών παραμερίζουν τις απαιτήσεις τους για καθαρό περιβάλλον ή την προστασία συγκεκριμένων ειδών από τις απειλές που προέρχονται από την άσκηση του της γεωργίας, επειδή αυτές ακριβώς οι δραστηριότητες τους εξασφαλίζουν οικονομικά.

Βιβλιογραφία

Agarwal, S. (1997) "The resort cycle and seaside tourism: an assessment of its applicability and validity", *Tourism Management*, 18 (2): 65-73.

Andriotis, K. (2002) Residents' Satisfaction or Dissatisfaction with Public Sector Governance: The Cretan Case. *Tourism and Hospitality Research: The Surrey Quarterly Review* 4:53-68.

Andriotis, K. (2003a) Tourism in Crete. A Form of Modernisation. *Current Issues In Tourism* 6(1):23-53.

Anthony, E.J. (1997) The Status of Beaches and Shoreline Development Options on the French Riviera: A Perspective and a Prognosis. *Journal of Coastal Conservation* 3(2):169-178.

Butler, R.W. (1980) "The concept of the tourist area life-cycle of evolution: implications for management of resources", *Canadian Geographer*, 24 (1):5-12.

Chan, W.W. and Lam, J.C. (2002) A Study on Pollutant Emission through Gas Consumption in the Hong Kong Hotel Industry. *Journal of Sustainable Tourism* 10(1):70-81.

Cohen, L., Manion, L., 1994, Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας, Μεταίχμιο, Αθήνα.

Defert, P. (1954) Essai de localization touristique, *Tourist Review*, 9(1):110-119.

Douglas, N. (1997) "Applying the life cycle model to Melanesia", *Annals of Tourism Research*, 24(1): 1-22.

EC (2000) *Feasibility and Market Study for a European Eco-label for Tourist Accommodations (FEMATOUR)*. CREM Project no. 00.402. Amsterdam: European Commission, DG ENV.

ESRI, 2006, «Using ArcGIS Desktop», Redlands, CA: Environmental Systems Research Institute Inc.

Freitag, T.G. (1994) Enclave Tourism Development: for Whom the Benefits Roll? *Annals of Tourism Research* 21(3):538-554.

Hawthorne M., Alabaster T. (1999), «Citizen 2000: development of a model of environmental citizenship», *Global Environmental Change* 9: 25-43, 1999 Elsevier B.V.

Ioannides, D. and Holcomb, B. (2003) Misguided Policy Initiatives in Small Island Destinations: Why Up-market Tourism Policies Fail? *Tourism Geographies* 5(1):39-48.

Kousis, M. (1999), «Sustaining local environmental mobilizations: groups, actions and frames in Southern Europe».

Kousis, M. (2000), «Tourism and the environment: A social movements perspective», *Annals of Tourism Research* 27 (2): 468-489, 2000 Elsevier Science Ltd, Great Britain.

Kousis, M. (2001), «Competing claims in local environmental conflicts in Southern Europe», σελ. 129-150, στο Eder K. & Kousis M., (επιμ.) *Environmental Politics in Southern Europe – Actors, institutions and discourses in Europeanizing society*, Kluwer Academic Publishers, The Netherlands.

Lickorish, L., Jenkins C. (2004), Μια εισαγωγή στο τουρισμό, Μετάφραση Κ. Κιτίδη Επιμέλεια Π. Τσάρτας, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Loukissas, P., Skayannis, P. (2001), «Tourism, sustainable development, and the environment», σελ. 239-256, στο: Y. Apostolopoulos, P. Loukissas, L. Leondidou (επιμ.) *Mediterranean Tourism: Facets of socioeconomic development and cultural change*, Routledge, London.

Lubchenco, J., «Entering the century of the environment: A new social contract for Science», *Science*, 279, (1998), 491-497.

Mbaiwa, J.E. (2003) The Socio-economic and Environmental Impacts of Tourism Development on the Okavango Delta, North-Western Botswana. *Journal of Arid Environments* 54:447-467.

Mbaiwa, J.E. (2005) Enclave Tourism and its Socio-economic Impacts in the Okavango Delta, Botswana. *Tourism Management* 26:157-172.

- Moscardo, G. (eds) *Embracing and Managing Change in Tourism: International Case Studies*, London: Routledge, pp.95-115.
- Prideaux, B. (2000) "The resort development spectrum – A new approach to modeling resort development", *Tourism Management*, 21(3): 225-240.
- Russell, R. and Faulkner, B. (1998) "Reliving the destination life cycle in Coolangatta: an historical perspective on the rise, decline and rejuvenation of an Australian seaside resort", in Laws, E., Faulkner, B. et
- Selwyn, T. (2001) Tourism, development, and society in the insular Mediterranean. In Ioannides, D., Apostolopoulos, Y. and Sonmez, S. eds., *Mediterranean Islands and Sustainable Tourism Development*, pp. 23-44. London: Continuum.
- Smith, R.A. (1991) Beach Resorts: A Model of Development Evolution. *Landscape and Urban Planning* 21:189-210.
- Stanton, J. and Alislabie, C. (1992) Up-market Integrated Resorts in Australia. *Annals of Tourism Research* 19:435-449.
- Stonich, S.C. (1998) Political Ecology of Tourism. *Annals of Tourism Research* 25(1):25-54.
- van der Duim, R. and Caalders, J. (2002) Biodiversity and Tourism. Impacts and Interventions. *Annals of Tourism Research* 29(3):743-761.
- Warren, J., Bradley, M. and Guilding, C. (2005) Eco-resorts vs. Mainstream Accommodation Providers: An Investigation of the Viability of Benchmarking Environmental Performance. *Tourism Management* 26:367-379.
- Wong, P.P. (1998) Coastal Tourism Development in Southeast Asia: Relevance and Lessons for Coastal Zone Management. *Ocean and Coastal Management* 38(2):89-109.
- Βαΐου, Ντ., Χατζημυχάλης, Κ. (1979) «Περιφερειακή ανάπτυξη και εκβιομηχάνιση. Μονοπωλιακές επενδύσεις στην Πύλο», Αθήνα: Εξάντας
- Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, (2005), «Αναπτυξιακή Μελέτη Π.Ο.Τ.Α. Μεσσηνίας» που ανατέθηκε από την εταιρεία «Τ.Ε.ΜΕΣ Α.Ε»
- Κοκκώσης Χ. και Τσάρτας Π. (2001), Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον, Αθήνα: Κριτική.
- Κυριαζή, Ν., 1999, Κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των Τεχνικών, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Μελισσουργός Γ., (2008), «Τοπική – Περιφερειακή Ανάπτυξη και η Γεωγραφία των Χωροθετικών Αντιθέσεων. Μελέτη Δύο Περιπτώσεων Τουριστικής Ανάπτυξης σε Ελλάδα και Ισπανία», διδακτορική διατριβή, Τμήμα Γεωγραφία, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Τερκενλή, Θ. (1996). Το Πολιτισμικό Τοπίο: Γεωγραφικές Προσεγγίσεις. Αθήνα: Παπαζήση.
- Τσάρτας Π. (1996), *Τουρίστες, ταξίδια, τόποι: Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον Τουρισμό*, Αθήνα: Εξάντας.
- Ψαρρού Ν. (2009). *Ταξίδι στη Σαμοθράκη : ένα πολιτικό ημερολόγιο*. Εκδ. Νέλλη Ψαρρού [αυτοέκδοση].
- Διαδικτυακές παραπομπές*
- Beyer HL, 2004, Hawth's analysis tools for ArcGIS <http://www.spatial ecology.com/htools>.
- Αβδελλή, Θ. (2005) «Προϋποθέσεις Βιώσιμης Τουριστικής Ανάπτυξης». Διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://www.oikologos.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=235&Itemid=196 (τελευταία προσπέλαση 10/2012).
- Δικαίος Ελ., 2010, «Η προβληματική καθορισμού Π.Ο.Τ.Α. σε προστατευόμενες περιοχές του δικτύου Natura 2000». Διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=4174&lang=1&catid=1> (τελευταία προσπέλαση 9/2010).
- ΕΚΚΕ, 2010, «Ποσοτικές έρευνες». Διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www.ekke.gr/estia/Grenved/seminar3.htm> (τελευταία προσπέλαση 9/2010).
- Μαρκοπούλου, Δ., 2013, «Η χρήση της πολυδιάστατης τυχαίας δειγματοληψίας στην κοινωνιολογική έρευνα». Διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://gisc.gr/sac/docs/proceedings_sac1/47_Markopoulou_SAC1.pdf (τελευταία προσπέλαση 11/2015).
- Τσάρτας, Π. (2004). Επτά βασικές προϋποθέσεις για μια βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη. Η Καθημερινή. Διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_economy_2_14/10/2004_119774 (τελευταία προσπέλαση 6/2010).